

Utjecaj gramatike Šime Starčevića na oblikovanje hrvatskoga standardnoga jezika

Tomljenović, Monika

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:832092>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-30**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika

**UTJECAJ GRAMATIKE ŠIME STARČEVIĆA NA OBLIKOVANJE
HRVATSKOGA STANDARDNOG JEZIKA**

DIPLOMSKI RAD

Monika Tomljenović

Zagreb, veljača 2022.

Mentor
Prof. dr. sc. Boris Kuzmić

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	1
2. Biografija i bibliografija.....	1
3. Povijesni kontekst.....	5
4. Nova ricsolovica iliriska.....	8
5. Glasnik dalmatinski.....	12
6. Paremiološki oblici.....	13
7. Fonologija.....	13
8. Slovoapis ili grafija.....	18
9. Sintaksa.....	20
10. Vrste riječi.....	22
11. Hrvatsko – francuska gramatika Šime Starčevića.....	30
12. Hrvatski standardni jezik.....	32
13. Zaključak.....	41
14. Literatura.....	42

1. Uvod

Općepoznata je činjenica da hrvatski književni standardni jezik nije uvijek izgledao kako izgleda danas te da se njime nije služilo onako kako se njime služi danas. Hrvatski standardni jezik prošao je dug i trnovit put od svojih začetaka do onog jezika kakvog poznajemo i opisujemo danas u hrvatskim gramatikama, rječnicima, priručnicima i literarnim djelima. Dugačak je popis onih mislioca, filologa, klerika, znanstvenika, lingvista koji su hrvatski jezik na tom putu podupirali, izmjenjivali, korigirali i omogućili mu da postane jedan od priznatih svjetskih jezika. Među njima je i Šime Starčević, jezikoslovac koji stvara i djeluje u 19. stoljeću. U ovom diplomskom radu obradit će se lik i djelo Šime Starčevića, iznijeti izdašna biografija te prikaz povijesnih okolnosti u kojima je Šime Starčević radio i djelovao. Posebno mjesto u ovom diplomskom radu zauzet će njegova gramatika „*Nova ricsoslovica iliriska*”. To je prva gramatika hrvatskoga jezika pisana hrvatskim jezikom na dijalektnoj osnovi novoštokvske ikavice. S tim u vezi potrebno je istaknuti da je ona važna u povijesti hrvatskoga jezika, i jezikoslovlja uopće, zbog svojega metajezika i rješenja koja je nudila. U njoj je i po prvi puta dobro opisan četveronaglasni sustav hrvatskoga standardnog jezika. Cilj mojega diplomskog rada bio bi: prikazati gramatički opis hrvatskoga jezika na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini i uporediti ga sa stanjem u hrvatskom standardnom jeziku te opisati Starčevićevu novoštokavsku ikavicu koja je poslužila oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika.

2. Biografija i bibliografija

Obitelj Starčević je, dakako, najpoznatija po Ocu Domovine, Anti Starčeviću, a on je bio štićenik Šime Starčevića te njegov rođak. Da bismo razumijeli kako je razmišljao Šime Starčević, nužno je poznavati kraj u kojem je odrastao i djelovao te vremenske okolnosti u kojima je stvarao. Šimina rodna gruda bila je Lika, mistična i opustošena, te je kao takva utjecala na njegovu osobnost. Kaže se da teška vremena stvaraju snažne pojedince, a Lika je oduvijek bila poznata kao surova i lijepa. Slaba naseljenost, loša pismenost stanovništa, teški životni uvjeti, sve je to pratilo Liku tada, ali i danas. Kao rezultat kumulativnoga utjecaja više različitih čimbenika, Lika je jedan od ponajboljih primjera slabljenja regionalnoga identiteta u Hrvatskoj od početka devedesetih godina 20. stoljeća. Naslijeđenim uzrocima (heterogenoj zajednici, zaostajanju u regionalnom razvoju Republike, depopulaciji s tendencijom demografskoga izumiranja i s tim povezanom rijetkom naseljenošću i razvijenošću institucija) treba dodati razorne učinke Domovinskoga rata koji su također utjecali

na strukturu naseljenosti, posebice na promjenu etničkoga sastava stanovništva. Nabrojene nepovoljne okolnosti potkrjepljuju tezu da će se rastakanje društvene kohezije i kulturne autentičnosti ne samo nastaviti nego i intenzivirati (Pejnović 2009: 48). Bežen (2009) smatra kako takvo stanje i razvojne tendencije zahtijevaju detaljnije i sveobuhvatno razmatranje regionalnoga identiteta Like kako bi se zaštitio i po mogućnosti reafirmirao. Jedna od reafirmativnih metoda obogaćivanja hrvatskoga kulturnoga identiteta jest predstavljanje kulturne i jezične autentičnosti Like. Jezik je jedna od bitnih sastavnica identiteta svakoga čovjeka i naroda – pritom se ponajprije misli na materinski jezik. Nacionalnomu identitetu pripada identitet standardnoga jezika. U Lici su dva narječja: štokavsko i čakavsko. No, štokavskim govorom govore i lički Srbi pa se slika narodnoga jezika u Lici bolje može razumjeti uvidom u dijalekte od kojih se sastoji štokavsko narječje. Današnje se stanovništvo služi uglavnom trima tradicionalnim dijalektima: zapadnim, istočnohercegovačko-krajiškim i srednjočakavskim. Još nepoznati i neistraženi su govori doseljenika iz Bosne koji bi u znatnom broju mogli pripadati štokavskom istočnobosanskomu dijalektu. Lika obiluje različitostima kao ni jedna druga hrvatska regija. Ona je stoljećima mijenjala populaciju, bila je kolijevka države, pa naglo opustošena i raseljavana, sličila je bojištu poslije bitke, stalno se nalazeći na tromeđi. Nekada čakavsko stanovništvo krajem osmanske vladavine u 17. stoljeću izmiješano je s najrazličitijim dinarskim rodovima (Bunjevcima, Vlasima, uskocima ...), a u 18. stoljeću prigrllilo je i kajkavske Kranjce. Time je Lika postala jedna od jezično najbogatijih hrvatskih pokrajina. Lički jezikoslovci i književnici na sceni se javljaju naizmjenice, nadovezujući se jedan na drugoga. Njihova književnost i javni rad isključivo je socijalno-nacionalnoga karaktera te se temelji na povratku tradicionalnim vrijednostima. Riječ je o Lici koja je predstavljala početak hrvatskoga tiskarstva i koja je obilovala narodnim duhom. Upravo u svojim djelima i kroz svoja načela lički se jezikoslovci zauzimaju za takvu Liku, ali i snivaju o njoj. Zato su već kao suradnici u *Zori dalmatinskoj* pozvali cijeli hrvatski narod u borbu za ideje koje su se rodile u njihovu kraju i koje su potekle iz potreba njihova kraja. Osobito se ističu Ante Starčević i Fran Kurelac, prvi u politici, drugi u znanosti, koji su tražili afirmaciju u tradiciji i starini (Brlić 2010: 35). Šime Starčević rodio se u Žitniku, nedaleko od Gospića, godine 1784. kao prvi od slavni Starčevića, čiji su se predci doselili iz Hercegovine u Liku nakon izгона Turaka. Otac Domovine Ante Starčević njegov je sinovac, a Antini su sinovci braća David i Mile, istaknuti hrvatski političari. Šime je bogosloviju završio u Senju, gdje je 1808. bio zaređen za svećenika. Neko je vrijeme kao svećenik službovao u Senju, Gospiću, Ličkom Novom i Udbini, a

1814. postao je župnik u Karlobagu i tu ostao 45 godina, sve do smrti 14. svibnja 1859. Još mu je kao bogoslovu tiskana godine 1807. u Zadru nabožna knjiga *Kratki nauk ćudoredni*, a u Zadru mu je također tiskana i druga nabožna knjiga *Homilije ili tumačenje Sv. Evanđelja* (1850.). Po tim nabožnim knjigama ne bi dakako Šime Starčević imao posebno mjesto u hrvatskoj kulturi da nije napisao gramatike i da nije u zadarskoj *Zori dalmatinskoj* i kasnije *Glasniku dalmatinskom* iznosio svoje jezične poglede i objavljivao gramatiku narodnoga ikavskog govora (*Ričoslovje*). (Derossi 1997: 142). Derossi (1997) navodi da je pop Šime Starčević poznat u hrvatskom jezikoslovstvu po svojim dvjema gramatikama koje su 1812. tiskane u Trstu - francuskoj gramatici namijenjenoj mladim hrvatskim časnicima i hrvatskoj gramatici namijenjenoj krajiškoj vojničkoj mladeži. Obje te gramatike povezane su s francuskom vladavinom u hrvatskim krajevima, odnosno napisane su u doba tzv. Napoleonove Ilirije kad su Starčevićev zavičaj osvojili Francuzi i tražili od Starčevića da napiše gramatiku po kojoj bi hrvatski časnici učili francuski. Prvu svoju gramatiku koju je 1811. napisao po narudžbi francuskih vlasti ("po zapovidi poglavarah"), Starčević je naslovio *Mozin Nova ricsoslovicza iliricsko franceska prineshena po Shimi Starcsevichu xupniku od Novog u Lici na potribovanje vojnicke mladosti iliricskih darzhavah*. To nije izvorno djelo, nego prilagođena francuska gramatika opata Mozina, tiskana u Tübingenu 1809. Starčevićeva gramatika ima 311 stranica i trebala je poslužiti kao praktični priručnik za mlade hrvatske časnike koji bi htjeli naučiti francuski jezik. Iako je Starčević svoju gramatiku napisao u vrlo kratkom vremenu pa ju nije mogao puno dotjerivati, hrvatska znanost (Petar Skok) ocjenjuje da je to djelo značajno i da pokazuje Starčevićeve izrazite jezikoslovne sposobnosti, koje je očitovao već u svoje mladenačko doba. (Derossi 1997: 142) Starčevićovo je djelo praktični priručnik za mlade oficire koji žele naučiti francuski koji se upotrebljava u dnevnom govoru pa je zato opskrbljeno rječnikom najčešćih riječi i dnevnim razgovorima uz dio koji raspravlja o pravilima francuske gramatike. Stoga je Starčević izostavljao iz svoga predloška sve ono što je za njegovu svrhu bilo nepotrebno. To se može ustanoviti ako se usporedi omašno Mozinovo djelo po kojemu je Starčević radio sa Starčevićevom francuskom gramatikom. Htio je pomoći Hrvatima koji su htjeli učiti francuski i na taj način što je uspoređivao pojedine glasove s hrvatskim kako bi ih njegovi zemljaci lakše shvatili. Vince (2002) zaključuje da je Šime Starčević svoje djelo, koje je radio po naredbi francuskih vlasti, vjerojatno započeo godine 1811, a završio ga je 28. prosinca 1811, kako možemo pročitati u predgovoru knjige koja je objavljena 1812. te ju je napisao za relativno kratko vrijeme i zato se u predgovoru ispričava čitaocu i moli da mu oprostí pogreške koje su nastale zbog žurbe

i forsiranja francuskih vlasti da se djelo tiska što prije bez obzira na nedotjeranost. Tafra (2012) ističe kako nakon pada Napoleona u Europi vlada duhovna klonulost sve do 30-ih godina. U bivšim ilirskim provincijama ponovno dolaze austrijske vlasti, nastaje kulturno zatišje u kojem se ni Starčević ne javlja. Tridesetak godina poslije svojih *ričoslovica*, Starčević je opet vrlo aktivan pisac. U toj drugoj fazi, već u zrelim godinama objavljeni radovi su nabožni i jezikoslovni. Od nabožnih najčešće se spominju *Homelie iliti tumačenje S. Evangjelja* (1850), a od jezikoslovnih *Ričoslovje* koje je izlazilo u nastavcima u *Glasniku dalmatinskom* (1849 – 1850) te slovopisne polemike u *Zori dalmatinskoj* (1844 – 1849). U *Zori dalmatinskoj* je objavljivao i druge priloge, prijevode kratkih tekstova, a od većih je u nastavcima bez njegova potpisa *Poslanica liče pastririce Stane Gledovich iz Rudaicah na dalmatinsku pismaricu Anu Vidovich* (1847/1848) u kojoj je raspravljao naširoko povijesne teme, posebice o ilirskom, srpskom i hrvatskom imenu. Starčević je napadao i Ilirce i Karadžićeve pristaše i Bečki književni dogovor. Nije mu bila mila ni dubrovačka osnova književnoga jezika jer ilirski jezik nije za njega “na jednoj kaprici zemlje prilipljen” pa je to bio razlog zašto je u *Ričslovici* često napadao Appendinija. Ikavsku je osnovu kao najprošireniju s pravom branio jer je većina poznatijih hrvatskih književnika prije njega pisala ikavicom. Bio je za jedinstven književni jezik koji bi se temeljio na narodnom govoru. Premda bi se po tome mogao usporediti s Karadžićevom književnojezičnom koncepcijom, on od nje prihvaća samo načelo nemiješanja dijalekata. Bio je protiv jekavštine, protiv odbacivanja imeničnoga množinskoga genitivnoga *-h* i dvoslova *er/ar* za slogotvorni */r/*, dakle protiv onoga za što se Karadžić zalagao. U početku je književni jezik nazivao ilirskim imenom, što je bilo u skladu s Napoleonovom Ilirijom, ali je u drugoj fazi govorio o hrvatskom jeziku. (Tafra 2012: 157). Vince (1973) iznosi da je Šime Starčević svoja stajališta oblikovao u mladosti u doba francuske vlasti te nije pratio nove progresivne ilirske ideje u području jezika i kulture. Da je uistinu u prvom planu bila Šimina konzervativnost, a ne njegova važna uloga u hrvatskom jezikoslovlju, jasno je iz pisma još jednoga ličkoga jezikoslovca – Frana Biničkoga, koje je napisano Branku Vodniku. Naime, on u pismu traži Vodnika da mu pošalje radove o Šimi Starčeviću, a sve da “bih mogao dati cjelovitu sliku toga zaslužnog Ilirianca, kasnijega konzervativnog Austrianca ...” (NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Binički Fran, pismo Branku Vodniku R 6939 b). U svakom slučaju, Šime Starčević je izuzetna pojava u povijesnom i jezikoslovnom smislu. Hvaljen i poštovan u svoje vrijeme, ali kasnije je njegov rad prešućivan. Ako je jezikoslovni rad njemu osobno kao duhovniku bio na neki način sporedan, ne smije se smetnuti s uma da su rezultati tog rada izuzetno vrijedni i značajni.

Stoga razloge prešućivanja njegova rada svakako treba tražiti u izvanjezičnim čimbenicima. Naime, opis jezika kakav on nudi u suprotnosti je s onim kako su ga vidjeli hrvatski vukovci, koji su na kraju 19. stoljeća odnijeli prevlast u borbi filoloških škola. U 20. stoljeću se Šimu Starčevića u udžbenicima jezika, priručnicima, leksikonima i enciklopedijama skromno spominje sve do devedesetih godina 20. stoljeća, ali u 19. stoljeću nije baš bilo tako. U drugoj polovici 20. stoljeća objavljeno je više analiza Starčevićeva jezikoslovnoga rada koje su ostale u akademskim krugovima. Zanimanje za djelo Šime Starčevića pojačalo se krajem 20. stoljeća i na ulazu u 21. stoljeće. Posebno ponovnim objavljivanjem njegove gramatike te nizom analitičkih članaka te znanstvenim skupovima na kojima je revaloriziran njegov sveukupan rad (Stolac – Grahovac-Pražić 2015: 34). Nakon tiskanja dviju gramatika početkom 19. stoljeća, Starčević se manje bavi jezičnim pitanjima. Prevladavaju polemični tekstovi u zadarskim časopisima *Zora dalmatinska* i *Glasnik dalmatinski* okrenuti suprotstavljanju idejama preporoditelja. U zrelim godinama Starčević neumorno piše religiozna djela za praktičke svrhe, za duhovnike i puk. Ako pogledamo sva Starčevićeva djela vjerske tematike, vidjet ćemo da su neodvojiva od njegovih jezikoslovnih načela, između kojih su u prvom redu štokavska ikavica i stari slovopis. Dio je, naime, njegovih djela koja ga predstavljaju kao plodnoga vjerskog pisca pisan ikavskom novoštokavštinom i starom grafijom bez dijakritičkih znakova. Čak i u tom, mogli bismo reći drugom, zreлом razdoblju njegova rada, krajem četrdesetih godina, kada je drugdje već provedena Gajeva grafijska reforma i kada je (i)jekavska štokavština već u fazi visoke normiranosti (Stolac – Grahovac-Pražić 2015: 97). Stolac – Grahovac-Pražić (2015) dalje navode kako je Šime Starčević svakako bio vjerski pisac, a napoznatije djelo duhovne tematike su mu *Homelije*, propovijedi tiskane 1850. godine. Propovijedi su tip teksta koji je obilježio hrvatsku pismenost, ali u to vrijeme se povlače i ustupaju mjesto drugim vrstama tekstova. Starčević kao propovjednik sudjeluje u stvaranju čitateljske publike. *Homelie* su knjiga malog formata, podijeljena u dva dijela, u dvije knjige, prvi dio ima 358 stranica, a drugi 276.

3. Povijesni kontekst

Da bismo shvatili određene jezične pojave, potrebno je poznavati duh vremena. Jezične aktivnosti su usko vezane uz razdoblje u kojima nastaju te su često preslika okolnosti u kojima nastaju. Početak 19. stoljeća obilježio je Napoleon te njegovi ratovi koji su uzdrmali europski poredak. Francuska vladavina u Dalmaciji i kasnije u Ilirskim provincijama bila je tek sitna epizoda u

hrvatskom kulturnom životu, ali je potakla važna pitanja i s obzirom na hrvatski književni jezik i s obzirom na pravopis. Omogućila je da upravo u to vrijeme hrvatski jezik dođe do jačeg izražaja u prvom hrvatskom novinskom tisku, u *Kraljskom Dalmatinu*, pa makar i u prijevodnom obliku talijanskog izvornika, a omogućila je pojavu gramatika, Starčevićevih i Appendinijeve te trećeg velikog sveska Stullijeva rječnika (Vince 2002: 121). Vince (2002) dalje navodi kako je Napoleon nakon mira u Schönbrunn dobio ne samo Dalmaciju s Dubrovnikom nego i Istru i zapadni dio Koruške, Kranjsku, civilnu Hrvatsku i Vojnu krajinu između Save i mora te ih sve zajedno združio kao poseban dio francuskog carstva u političku cjelinu pod imenom Ilirske provincije ili Ilirija sa sjedištem u Ljubljani, s guvernerom maršalom Marmontom. Marmont je namjeravao uvesti, uz francuski jezik, narodne jezike pokrajina, pa tako i ilirski jezik kao službeni u vanjskoj službi, u razgovoru sa strankama i u domaćem djelokrugu, dok je francuski trebalo uvesti samo u glavne urede, naročito u dopisivanju s centralnom vladom u Parizu, kojoj bijaše Ilirija podvrgnuta samo u vojničkim i financijskim poslovima. Šime Starčević postaje zapaženo ime u francuskim krugovima jer je na oštrom francuskom jeziku prosvjedovao kod maršala Marmonta zbog svetogrđa. Naime, nakon osvajanja Gospića 1809., maršal Marmont dopustio je svojim vojnicima da u prostor crkve uvedu konje. Šime Starčević je uputio kritiku na tečnom francuskom, a maršal se začudio što u takvoj zabiti netko tako dobro razumije i govori francuski. Dakako da je odmah odustao od uvođenja konja u crkvu, a Šimu Starčevića pozvao je u Ljubljanu da bi bio urednik (prevoditelj za hrvatski jezik) službenoga lista *Telegraph officiel des provinces illiriennes*. Do toga doduše nije došlo, ali je sveza Starčevića s francuskim vlastima urodila značajnim plodom - dvjema gramatikama (Derossi 1997: 142). Definitivna organizacija Ilirije uređena je Napoleonovim dekretom od 15.4.1811. već nakon Marmontova odlaska. Na šest civilnih provincija bila je podijeljena Ilirija – Kranjsku, Istru, civilnu Hrvatsku, Dalmaciju, Dubrovnik i na Vojnu krajinu. Civilna je Hrvatska zauzimala prostor bivše austrijske Istre s Pazinom, primorje od Mošćenice do Senja s otocima Krkom, Rabom, Cresom, Lošinjem uza svu ostalu zemlju oko Save, a Vojna krajina zauzimala je iste one regimente kao i prije: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku i obadvije banske (Vince 2002: 123). Moguš (2009) ističe kako se situacija u to vrijeme zahuktava i na jezičnoj sceni, naročito što se tiče grafije. Početkom 19. stoljeća po nalogu ondašnjih vlasti, proradila je u Zadru filološka komisija pod predsjedništvom F.M. Appendinija i imala je određenu zadaću: ukinuti postojeće razlike između dubrovačke i dalmatinske grafije kako bi se postigao praktičan cilj – stabilni način za pisanje ilirskih slova. Komisija je u tome uspjela jer je uvela

(pored onih latiničnih slova koja imaju iste glasovne vrijednosti u latinskom i hrvatskom jeziku) još jedinstvene znakove c, ç, h, s, ſ, x za foneme c, č, h, s, š, ž. Iznimka je bila jedino pisanje dijagrama ch za fonem ć. Zaključci komisije postali su obavezni ne samo u školama nego i u javnom životu u Dalmaciji uopće. Novi se način pisanja bio uskoro toliko udomaćio u Dalmaciji da je desetak godina kasnije postao snažnim oružjem u rukama onih koji su se opirali Gajevoj “rogatoj” reformi i ilirskim jezičnim koncepcijama. Toj struji primorsko-slavonske jezične i grafijske povezanosti priklonio se i Ličanin Šime Starčević, pisac gramatike *Nova ričoslovica ilirička*. Dakle, u drugoj polovici 18. stoljeća i početkom 19. novoštokavština biva književno stilizirana na širokom prostoru od Slavonije preko Bosne do Dubrovnika i od Dubrovnika do Like. Moglo bi se reći da tu već imamo kulturni dijalekt pisane riječi s tradicijom (Brozović 1997: 133). Što se prikaza jezične povijesti kroz stoljeća tiče, Branka Tafra donosi ovakvu podjelu:

1. Od prvih pisanih spomenika do kraja 15. stoljeća - kameni temeljci hrvatske književnojezične pismenosti, vrijeme trojezičnosti i tropismenosti
2. 16. stoljeće - zrelo književno doba, pluralizam književnih jezika, protestantski pokušaj stvaranja općeg jezika
3. 17. stoljeće – počeci hrvatskoga jezikoslovlja i počeci normiranja
4. 18. stoljeće – širenje polifunkcionalnosti književnoga štokavskoga i kajkavskoga jezika i normiranje pravopisa
5. 19. stoljeće – stoljeće konvergencije i divergencije
6. na razmeđi tisućljeća – vrijeme samostalnosti i globalizacije (Tafra 2012: 34)

Preporodno vrijeme sredinom 19. stoljeća ispunjeno je burnim jezikoslovnim raspravama oko različitih koncepcija hrvatskoga književnoga jezika. Kajkavski je književni jezik u podmakloj fazi standardizacije, već prilično izgrađen i polifunkcionalan, otpao na početku narodnog preporoda kao kandidat za općenacionalni književni jezik, a ostao je samo onaj na (novo)štokavskoj osnovi, ali još uvijek s ikavsko-jekavskim dvojtstvom i nestabilnom morfološkom normom. Unatoč svim tim previranjima postignuto je općenacionalno književnojezično jedinstvo, najprije programsko, a tek poslije i stvarno. Zapisnik Hrvatskoga sabora koji je 1849. godine prvi put pisan hrvatskim jezikom, i to po normi Zagrebačke filološke

škole, znak je njezine pobjede nad ostalim različitim koncepcijama književnoga jezika, iako će se sve do kraja stoljeća voditi i dalje žustre rasprave, u kojima će pedesetih godina sudjelovati i Šime Starčević, objavljujući svoje gramatičke i polemičke priloge u *Zori dalmatinskoj* i *Glasniku dalmatinskom*. Iz predgovora *Homilijama* vidi se da je Starčević bio oduševljen idejom narodnog preporoda, a iz polemika da je bio oštar protivnik zagrebačkih slovopisnih i jezičnih promjena. Ostao je vjeran svojoj ikavštini, smatrajući da bi ona trebala biti osnovom zajedničkog književnog jezika (Tafra 2012: 156). Tafra (2006) se u svom znanstvenom radu naročito osvrće na ilirizam ili hrvatski narodni preporod kao važnu prekretnicu za hrvatski narod i za hrvatski jezik. Hrvatski se narodni preporod treba promatrati u kontekstu tadašnjih europskih zbivanja. Bilo je to vrijeme građanskih pokreta nacionalnoga buđenja i konstituiranja nacija u srednjoj Europi te prijelaza iz feudalnoga u kapitalističko društvo. S vlastitim posebnostima hrvatska se književnost nalazi u tokovima romantičarske književnosti. Jezikoslovlje je pak pod snažnim utjecajem tadašnje slavističke znanosti, a rješavajući svoje probleme, jezikoslovci prate što drugi u Europi rade. Česi, Nijemci, Rusi izgrađuju svoju znanstvenu terminologiju i postaju uzor Hrvatima u sličnim nastojanjima. Ilirizam je u prvom redu ideologija, panslavizam u malome, koji je zahvatio Hrvatsku 30-ih godina 19. st. i koji je bio pokretač općega narodnoga preporoda. On se nadograđuje na ideju o slavenskoj uzajamnosti koja se na hrvatskim prostorima javlja još od protureformacije, a koja je u 19. st. dosta proširena u slavenskom svijetu. Dok su se njome u prošlosti zanosili pojedinci, sada je ona ugrađena u kulturni program hrvatskih mladih intelektualaca koji su se školovali u europskim gradovima i koji su bili nadahnuti romantičarskim pokretom koji je zahvatio Europu. U Hrvatskom saboru do 1847. godine bio je službeni jezik latinski. Te je godine službenim postao hrvatski. Godinu prije, 1846. hrvatski je jezik postao sveučilišni predmet. Godine 1868. Hrvatsko-ugarskom nagodbom hrvatski je službeni jezik u Slavoniji i Hrvatskoj (sjeverozapadnom dijelu današnje Hrvatske), zaključuje Tafra (2006).

4. Nova ricsolovica iliricska

Kako bismo mogli smjestiti gramatiku Šime Starčevića u povijesni kontekst toga vremena, potrebno je znati koje gramatike su mu prethodile te kako su se one razvijale kroz hrvatsku jezičnu povijest. Važno je napomenuti kako u standardizaciji hrvatskoga jezika jezikoslovni priručnici nemaju normativan karakter kakve imaju danas i tek od druge polovice 19. stoljeća započinju realizacije težnje za obvezatnosti uporabe književnoga jezika na cijelom nacionalnom teritoriju,

čime jezik opravdava svoj epitet “standardni”. Do toga vremena možemo jezikoslovne priručnike označiti kao deskriptivne jer se u njima samo popisuju i opisuju, ali ne i propisuju jezikoslovne činjenice (Stolac – Grahovac-Pražić 2015: 39). Povijest hrvatskoga jezika bilježi niz gramatika hrvatskoga jezika na latinskom, talijanskom, njemačkom ili ruskom jeziku. Na čelu im je prva hrvatska gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* Bartola Kašića kojem je metajezik latinski. Druga gramatika čekala se više od stoljeća, a to je ona Tome Babića iz 1712 – *Prima grammaticae institution pro tyronibus illyricis accomodata*. U 18. stoljeću mogu se razaznati dva perioda na dvama hrvatskim područjima, oba povezana gramatičarskim nastojanjima. Na samom početku stoljeća su tri gramatičara s naših južnih prostora podarila našoj filologiji svoje gramatike. To su bili već spomenuti Tomo Babić, Lovro Šitović Ljubušak te Ardelio Della Bella. To su zapravo gramatike latinskoga jezika kojima je metajezik hrvatski, ali kroz opis ustrojstva latinskoga jezika moglo se puno naučiti o ustrojstvu hrvatskoga jezika. Drugu polovicu 18. stoljeća obilježavaju slavonski gramatičari – Blaž Tadijanović (*Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, 1761), Matija Antun Relković (*Nova slavonska i nimačka gramatika*, 1767) i Marijan Lanosović (*Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*, 1778). Navedene gramatike su nastojale normirati hrvatski štokavski književni jezik ikavske osnove. Gramatike nastale u 18. stoljeću doživjele su često po dva ili tri izdanja, pokazujući time potrebu za gramatičkim opisom hrvatskoga jezika i zanimanje čitalačke publike za nj. Šime Starčević pripada prijelazu s 18. na 19. stoljeće, a u tom prijelazu izdvaja se gramatika hrvatskoga jezika pisana talijanskim jezikom autora Franje Marije Appendinija – *Grammatica della lingua Illirica* objavljena u Dubrovniku 1808. godine. Appendinijeva gramatika opsežna je i zasigurno je bila poznata Šimi Starčeviću jer ju u svojim gramatikama često spominje i na nju se kritički osvrće u opisu niza jezičnih činjenica (Stolac – Grahovac-Pražić 2015: 44). Starčevićeva gramatika punim se imenom zove *Nova ricsoslovica iliriska vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*. Prva je hrvatska gramatika napisana hrvatskim jezikom. U njoj se autor zalaže za jedinstven hrvatski književni jezik temeljen na narodnim štokavskim govorima. Zalaže se za ikavicu umjesto dubrovačke ijekavice kojoj su naginjali mnogi ilirci i njegovi prethodnici. Tiskana je 1812. u Trstu. Starčević je bio pristaša mišljenja da novoštokavska ikavica treba biti osnovica hrvatskoga književnoga jezika. Već je Branko Vodnik (Drechsler) upozorio na vrijednost Starčevićeve *Nove ricsoslovice*, napisavši da je ona "izvorno naučno djelo, kojim je on htio da riješi pitanje jedinstvenog književnog jezika i jedne

ortografije za južne Slavene, ujedinjene u Napoleonovoj Iliriji". I Josip Horvat u knjizi Ante Starčevića (Zagreb, 1940.) kaže za Starčevićovu gramatiku ovo: "Nije Starčevićeva Ričoslovica obična gramatika, to je borben kulturno-politički spis, jakim dijelom polemičan, kojemu je cilj stvoriti jedinstven hrvatski književni jezik kao temelj zajedničkog duhovnog stvaranja, ali upirući se na čist narodni govor hrvatske Like, govor živ, blizak, izgrađen vijekovima, govor koji se već okušao u predtursko vrijeme u umjetnoj i znanstvenoj knjizi. Moderna ideja narodnosti, probudjena francuskom revolucijom, daje tu Hrvatima prvi stvaralački impuls." (Derossi 1997: 143). Iako je Hrvatska u to vrijeme bila pod francuskom vlašću, ta ista vlast zalagala se za uporabu narodnog jezika. Tako je Šime Starčević zapravo i dobio jedinstvenu priliku za pisanje i tiskanje svoje gramatike. Sam maršal Marmont zalagao se za dubrovački književni jezik kojeg je već prije opisao Appendini u svojoj gramatici. I dalje se postavljalo pitanje hoće li se kao osnova književnog jezika uzeti dubrovački govor s bogatom literaturom ili jezik ostalih hrvatskih krajeva. Marmont je napustio u siječnju ilirske provincije, a upravo je on poštovao dubrovački govor. Vojna krajina je bila važna Napoleonu jer je davala vojnike u velikom broju pa je rado udovoljio Starčeviću da napiše gramatiku koja se zasnivala upravo na govoru tog kraja (Vince 2002: 126). Vince (2002) ističe kako osnova njegova djela nisu stariji pisci i gramatike nego narodni lički ikavski govor prilagođen potrebama književnog jezika iako u njoj ima oblika koje nećemo naći u živom narodnom govoru (kao plural imperfekta *ljubiahomo*, *imahomo*, *imahote*, glagolske imenice, pa čak i od perfektivnih glagola kao *sagrađenje* odstupanje od ličkog govora u akcentu) ipak je osnova Starčevićeve gramatike narodni ikavski govor s napomenom da je riječ o gramatici književnoga jezika, a ne o iscrpnoj gramatici ličkoga govora i da je to zapravo gramatika s obilježjima "kontinuiteta ikavske književne tradicije na osnovi ličkoga govora". Šime Starčević traži da se hrvatski književni jezik temelji na pučkom govoru Hrvata štokavaca ikavaca, dakle na onom novoštokavskom govoru kojim govore Hrvati, doseljenici u Lici nakon oslobođenja od Turaka. Šime Starčević ne odbacuje ni štokavsku ikavsku književnu tradiciju, na što s pravom upozoravaju i Horvat i kasnije Vladimir Anić, koji je proučavao jezikoslovni rad Šime Starčevića i koji na jednom mjestu kaže: "... držim da je Starčevićeva Ričoslovica gramatika književnog jezika, a ne gramatika ličkoga govora ili linearan opis dijalekatske građe." Prema tome, Šime Starčević zalaže se za jedinstven hrvatski književni jezik temeljen na narodnim štokavskim govorima. Isto se tako zalaže za ikavštinu, a protiv dubrovačke ijekavštine. Šime Starčević nije za to da dubrovački govor bude temelj općega književnog jezika jer je taj govor, prema Starčeviću

mišljenju, preuzak (Derossi 1997: 143). *Ricoslovica* sadrži *pridgovor*, zatim prva glava “ukazuje slova i nacin slovikovanja” te *prislovja* (poslovice). Slijedi druga glava “od ricolovja” (morfologija), treća “od slovah”, četvrta “od slovah sastavljenih”, peta bez naslova u kojoj se opisuju imenice, šesta “od spolah”, sedma “od imenah uzvelicsivih i pomanjshivih”, osma “od imena pridavnih”, deveta “od zaimenah”, deseta “od vrimenoricsih” jedanaesta “od krasnoslovja”, dvanaesta “od imena”, trinaesta “od zaimenah”, četrnaesta “od vrimenoricsi”, šesnaesta “od poslanicah” (pisma) (Tafra 2012: 158). Horvat (2002) napominje kako se ovakav redosljed i raspored gramatičke građe u mnogome razlikuje od onoga što danas nalazimo u gramatikama; pravopisne odredbe, poslovice i uzorci pisama rezultat su prosvjetiteljske tendencije za praktičnim, po čemu je ova gramatika u suglasju s gramatikama starijega hrvatskog jezikoslovlja, posebice 18. stoljeća. Također, vidimo da nedostaje petnaesta glava koja se očito "zagubila" unutar četrnaeste u kojoj je dan sintaktički opis glagola, sintaksa nepromjenjivih riječi, naglasni sustav i pravopis.

Pridgovor	
Prva glava	Ukazuje slova i nacin slovikovanja te prislovja (poslovice)
Druga glava	Od ricolovja (morfologija)
Treća glava	Od slovah
Četvrta glava	Od slovah sastavljenih
Peta glava	Bez naslova, opisuju se imenice
Šesta glava	Od spolah
Sedma glava	Od imenah uzvelicsivih i pomanjshivih (uvećanice I umanjenice)
Osmah glava	Od imena pridavnih
Deveta glava	Od zaimenah
Deseta glava	Od vrimenoricsih
Jedanaesta glava	Od krasnoslovja

Dvanaesta glava	Od imena
Trinaesta glava	Od zaimenah
Četvrnaesta glava	Od vrimeroricsi
Šestnaesta glava	Od poslanicah (pisma)

Dakle visoko mjesto u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja zauzima Šime Starčević zahvaljujući svojoj nevelikoj hrvatskoj gramatici. Dosadašnje gramatike su bile pisane ili drugim jezikom (latinskim, talijanskim, njemačkim) ili su bile dvojezične. Tek će Ilirci Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić i Adolfo Veber započeti niz školskih gramatika s hrvatskim kao metajezikom, premda će i u njihovo vrijeme još izlaziti gramatike na njemačkom i talijanskom jeziku. Opis novoštokavskih naglasaka i njihovo označivanje susreće se također poslije, 1854. godine u Andrije Torkvata Brlića, a 1859. u Antuna Mažuranića. Usporedba Starčevićeve gramatike i ostalih hrvatskih gramatika pokazuje još jednu novinu u ovoga vrsnoga jezikoslovca. Opredivši se za ikavsku novoštokavštinu kao dijalektnu osnovu na kojoj su već napisana mnoga djela od Dalmacije preko Bosne do Slavonije, Starčević ne vidi potrebu da u svoju gramatiku unosi gramatičke i leksičke sinonime. Time njegova gramatika postaje normativnija od bilo koje starije hrvatske gramatike (Tafra 2012: 182). Važno je napomenuti kako je većina gramatika starijega hrvatskoga jezikoslovlja namijenjena govornicima hrvatskoga jezika koji ulaze u proces školovanja – stoga latinski, talijanski ili njemački uče da bi mogli pratiti nastavu i čitati literaturu. Vidno je manje gramatika namijenjenih strancima, kao npr. Lanosovićeve iz 1795. godine, koja je namijenjena govornicima njemačkoga jezika koji žele savladati osnove hrvatskoga jezika, ili kako autor kaže – slavonskoga. Dakle, većinu gramatika starijega hrvatskoga jezikoslovlja možemo smatrati školskim gramatikama, odnosno gramatikama namijenjenim učenju jezika. Mali je broj gramatika s drugim namjenama. Valja izdvojiti tri gramatike: Tadijanovićevu *Svašta pomalo* i obje Starčevićeve gramatike (Stolac – Grahovac-Pražić 2015: 46). Josip Horvat u knjizi *Ante Starčević* (Zagreb, 1940) kaže za Starčevićevu gramatiku ovo: "Nije Starčevićeva Ričoslovica obična gramatika, to je borben kulturno-politički spis, jakim dijelom polemičan, kojemu je cilj stvoriti jedinstven hrvatski književni jezik kao temelj zajedničkog duhovnog stvaranja, ali upirući se na čist narodni govor...".

5. Glasnik dalmatinski

Iz jezičnog djelovanja Šime Starčevića iznimno je važna faza objavljivanja u *Glasniku dalmatinskom*, zadarskom časopisu iz 19. stoljeća u kojem je od broja 34 (1849.) do broja 57. (1850.) objavljivao *Ričoslovje*. Obrađujući gramatička pitanja u *Ričoslovju*, poziva se na svoju *Ričoslovicu* iz 1812. godine. Izlaženje *Glasnika dalmatinskog*, većim svojim dijelom, poklapa se s razdobljem Bachova apsolutizma. Osnovna je karakteristika navedenog razdoblja književna stagnacija koja je zahvatila cijelu Hrvatsku, a osobito snažno odrazila se u Dalmaciji. Upravo pedesete godine označavaju vrlo važno razdoblje jer se formiraju jezikoslovne škole koje donose i otvorenost prema novim mogućnostima razvoja jezičnih koncepcija. Pedesetih godina postoji u hrvatskoj javnosti više nedoumica: “Treba li i dalje stvarati zajednički književni ilirski jezik za sve južne Slavene, treba li se ograničiti na jedan književni jezik za Srbe i Hrvate ili se možda treba obazirati tek oblikovanje hrvatskog književnog jezika, bez obzira na srpski?” Sve su te dvojbe našle svoje mjesto na stranicama *Glasnika dalmatinskog*. Na njegovim stranicama vodile su se žučne rasprave sa zagrebačkim *Narodnim novinama*, sukobljavala su se dva stajališta o književnom jeziku. Ono koje su zastupali ilirci (reflektiralo se u *Narodnim novinama* o jedinstvenom južnoslavenskom jeziku) i ono koje su zastupali Ante Kuzmanić, Šime Starčević i pripadnici zadarskog jezičnog kruga, a temeljilo se na potrebi oblikovanja hrvatskoga književnog jezika na osnovi štokavske ikavice, obazirući se na stare hrvatske pisce štokavske ikavice u Dalmaciji, Lici, Bosni i Hercegovini i Slavoniji (Bacalja, Ivon, Vrsaljko 2012: 132).

6. Paremiološki oblici

Jednu od najranijih definicija poslovice postavlja Kekez (1984: 13) koji ih terminološki pridružuje najjednostavnijim ili najsitnijim oblicima, odnosno minijaturama ili mikrostrukturama. U novijoj stručnoj literaturi pak Norrick (2015: 14) pojašnjava da su strukture koje općenito nazivamo poslovicama one koje se ponavljaju, koje su često konvencionalne i/ili figurativne, prilično stabilne i prepoznatljive jedinice koje se koriste za obogaćivanje razgovora ili za ostvarivanje govornoga čina u govornome slijedu. Tom se definicijom prema Norricku poslovice razlikuju od izreka, idioma, binoma i sl. jer osim navedenih imaju i didaktičku funkciju. Međutim, Norrick isto

tako tvrdi (2015: 14) da ne postoji općenita inkluzivna definicija poslovice, već se poslovice moraju i mogu definirati prema različitim odrednicama poput polisemije, humora, hiperbole, ironije, tautologije, paradoksa, konotacije, slikovitosti, sintaktičkih elemenata i elemenata diskursa. Šime Starčević donekle žali što su hrvatske gramatike sastavljali više stranci nego domaći ljudi pa su primjeri jezika knjiški. Zašto, pita se on, ne bismo “i mi na izgled ostalih narodah kojom srićom kuću vlastitu uziđali, to jest jezik slavni očistili, zakonom utemeljili, naučim od nas pisanim uresili i nakitili da ga se ostali većom željom nego mi njihove silom, učiti ustarse”. Po Starčeviću se mišljenju pravi narodni jezik nalazi između ostalog u izrekama i poslovicama (zove ih “prislovja ilirička”) te ih navodi u velikom broju kao potkrjepe. Čini dakle isto što je, koju godinu prije njega, radio gramatičar F.M. Appendini (svrstavši ih na pri kraju knjige u poseban odjeljak). Budući da se dobar dio poslovice nalazi u obojice, sva je prilika da su preuzete iz kakve rukopisne zbirke (Moguš 2009: 142). Škara (1992) napominje da se poslovice koriste formom rečenice koja ima oblik formule, tj. čvrsto utemeljene strukture. Svaka formula, tako i poslovična, rezultat je procesa apstrahiranja i kondenzacije. Naime, značenje se kondenzira na samo nekoliko odabranih jedinica, npr. *Kakav otac, takav sin*. Tako oblikovana forma prenosi se s generacije na generaciju. One su zapravo nastale kao rezultat jezične tradicije, tj. dugog jezičnog procesa odabiranja. Gramatički oblici, leksik i sintaktičke konstrukcije tijekom vremena su se odabirale kako bi se najbolje uskladile sa zahtjevima usmene tradicije i općih zakonitosti danoga jezika. Kod njih je u najvećoj mjeri prisutna koordinacija na leksičkom, fonološkom, sintaktičkom planu. Takva struktura ima sljedeća obilježja: poslovice uglavnom iskorištava oblik kratke, koncizne rečenice (prosječan broj riječi od 4-6). Ustaljena, stabilna i lako pronosiva struktura ima oblik formule koja ima svoje zakonitosti. Najučestalije se koristi dvočlana rečenična struktura u kojoj dominira uporaba metafore. Koriste se stilska sredstva poput rime, aliteracije i ponavljanja riječi. Poslovice su oduvijek bile omiljeno sredstvo govora i od svoje važnosti nisu ništa izgubile ni u modernom jeziku, naprotiv pokazale su se kao djelotvorna jezična struktura. One govoru daju sugestivnost, preciznost, te omogućuju iskazivanje metaforičkog, prenesenog značenja. S obzirom na to da poslovice pokrivaju najrazličitija područja ljudskog življenja i nose univerzalne poruke, vrlo brzo su se prilagodile suvremenom društvu i našle svoj izraz u dnevnom tisku, na radiju, i televiziji, u propagandnim porukama, književnim djelima i sl. One se doduše u modernoj uporabi često modificiraju, tj. sadrže osnovnu strukturu kojoj se nadodaje novi leksik. Neke od poslovice ili izreka koje Starčević navodi u svojoj gramatici su: *Vrag ne spava, Natovari ter udari, Kakvo*

rilo takvo dilo, Ruka ruku umiva, a obraz obadvi, Tko moxe i konj mu moxe, Vodac ga vodi, dokle ga dovede, Gdi su rike bile, tu i potoci ostaju.

7. Fonologija

Starčevićeva gramatika je, dakle, prva gramatika hrvatskog jezika pisana hrvatskim jezikom i prva sadrži opisana četiri hrvatska novoštokavska naglasna sustava. Stručna literatura sugerira da su starije hrvatske gramatike opisi govora njihovih autora, a ne gramatike naddijalektnoga idioma (Delaš 2012: 7). Helena Delaš smatra da ta tvrdnja nije točna ako promatramo gramatičku i leksičku normu u gramatikama jer se pisci oslanjaju na svoje prethodnike te često otvoreno priznaju u koga su se ugledali i upotrebljavaju oblike kojih nije bilo u narodnom govoru, ali za većinu starijih gramatika ta tvrdnja vrijedi kad je riječ o naglasnoj normi. Nepuna dva stoljeća nakon što je objavljena *Nova ricsoslovica ilirska*, pojavio se njen pretisak (2002). Pisac prve hrvatske gramatike hrvatskoga jezika pisane hrvatskim jezikom zauzima počasno mjesto u povijesti hrvatskoga naglašavanja. Razlikovao je četiri novoštokavska naglasna prije Karadžića i Daničića, a njegov se opis novoštokavskog naglasna, s fonološkog stajališta, slaže s opisima vrhunskih teoretičara mnogo desetljeća poslije (Delaš 2012: 7). Djelo je napisano s namjerom da bude gramatika književnoga jezika, a ne gramatika jednog dijalekta. Starčević se oslanja na filološku tradiciju – spominje Kašića, Relkovića, Della Bellu, Appendinija, Filipovića i Stullija, ali i u evidentnim odstupanjima od ličkoga novoštokavskog ikavskog narodnog govora koji je osnova *Ričoslovice*. Starčeviću akcentu treba pristupiti sa stajališta akcenta standardnog jezika (8) Starčević je bio predstavnik slovoписа koji se obično naziva slavonskim, ovo su rješenja koja je koristio: cs=č, ch=tj, cx=dž, gj=đ, sh=š, x=ž.

Nijedan od starijih hrvatskih gramatičara nije bio dosljedan u označavanju akcenata i često su miješali akcenatske znakove dajući im različite vrijednosti. O tome govori Starčević u *Ričoslovice* (113): “Koliko knjigah ilirskih otvorish, toliko ches varstah od nadslovakah najti”. Starčević dobro razlikuje četiri naglasna, odnosno “glasa”: glas pod kratkim silaznim nazvao je *glas kratki*, pod kratkim uzlaznim *glas uzdignuti*, pod dugim silaznim *glas malo raztegnuti*, a pod dugim uzlaznim *glas posve raztegnuti*. Naglaske bilježi trima znakovima: *smotanim* (˘), *teškim* (˙) i *oštrim* (˘). Možemo vidjeti da Starčevićevi akcenatski znakovi imaju više funkcija:

1. znak ˘ (*teški*) najviše upotrebljava; njime označuje dugosilazni akcent, zanaglasnu dužinu, ali i oba kratka akcenta ispred označene dužine, npr: *mòst, vika, bìli*

2. znak [^] (*smotani*) odgovara kratkouzlaznom akcentu, npr: *svidôci, izgovôriti, imêna*
3. znak ['] (*oštri*) odgovara dugouzlaznom akcentu, npr: *rúbac, plaménak, proklétstvo*
4. uzlazni accent često ne bilježi ispred označene duljine, ali se on pretpostavlja prema dijalektu: *volàr, mishànja, odlazì*

Starčević u svojoj gramatici ovako opisuje naglaske: “Ako malo protreseš glasove besidah, vidićeš barzo, da se u našem jeziku samo četiri nahode: jedan je posve kratak kao: pas, nebo, did, drugi je malo uzdignut pak barzo spuštana kao govoriti, toliko, grihōta, treći je malo potegnut na duglje kao: kārām, pitam, vežem, a četvrti je posve raztegnut kao kazati vezati, pisati.” Današnji nazivi hrvatskih novoštokavskih naglasaka, dakle i nazivi naglasaka u hrvatskom književnom jeziku, obaziru se i na kvantitetu (kratkoća i duljina) i na intonaciju (silaznost i uzlaznost). U Starčevićevim nazivima možda je više istaknuta kvantiteta, ali je jasno da je Šime Starčević dobro razlikovao i intonaciju kad npr. kaže: "glas uzdignuti i barzo spuštani" (Derossi 1997: 148). Činjenica da je upravo Šime Starčević prvi upotrijebio dosljedno četveroakcenatski štokavski sustav, dugo nije bila poznata ni dovoljno istaknuta u našoj znanosti. Ipak je to, čega je svjestan i sam Starčević, korak naprijed u ispravnom shvaćanju četveroakcenatskog sustava novoštokavskih govora, to je dakle samostalan pothvat. Kako je Starčević svoju gramatiku izdao 1812, a napisao 1811, najbliži bi mu po zanimanju za akcenatske problem bio Luka Milovanov koji je 1810. u Pešti napisao djelo *Opit nastavljenja k serbskoj sličnorednosti i slogomjerju*, ali ga za života nije izdao (Vince 2002: 128). Spomenuti Luka Milovanov važan je jer je poznati srpski jezikoslovac, Vuk Karadžić je, upravo svoju *Pismenicu* pisao s obzirom na akcent prema Milovanovljevim spoznajama. Vince ističe kako je činjenicu da je Šime Starčević već 1812. razlikovao četiri novoštokavska akcenta prvi istaknuo prof. Branko Vodnik u svojoj studiji o Šimi Starčeviću, napomenuvši kako je on “prvi iznio i kritički utvrdio nauku o četiri akcenta” na što se osvrnuo godine 1912. i prof. Stjepan Ivšić koji to potvrđuje ističući kako je Starčević “*mnogo prije Vuka i Daničića shvatio dobro sva četiri štokavska akcenta*”. Istu misao ponovio je Vodnik u Stanojevićevoj *Enciklopediji Srba, Hrvata i Slovenaca*. O Starčeviću je kasnije pisao i prof. Ljudevit Jonke, a u *Enciklopediji Jugoslavije* u 8. svesku posebno je istaknuo kako Starčeviću pripada “prvenstvo u razlikovanju i bilježenju četiriju akcenata štokavskog dijalekta” (Vince 2002: 132). Četveronaglasni sustav će u Srba prihvatiti tek Đuro Daničić, najprije u *Maloj srpskoj gramatici*, kojoj je predgovor pisan 15. studenog 1850, a u drugom izdanju Vukova *Rječnika* 1852.

Daničić će dosljedno označiti četveroakcenatski sistem (Vince 2002: 135). Prema mišljenima kritičara, Šime Starčević imao je pravo kad je tvrdio da je štokavsko-ikavski *najopćenitiji* hrvatski književni jezik. U njegovo doba nije ni čakavski ni kajkavski književni jezik mogao biti uzdignut na razinu književnojezičnog standarda. Mogao je to biti samo štokavski, čega su bili svjesni već i Jakov Mikalja i Bartol Kašić. Za štokavski su bili i ilirci, ali su oni bili za ijekavski govor, jedni radi kontinuiteta s Dubrovnikom, a drugi radi južnoslavenske uzajamnosti. Ilirci su doduše na književnojezičnom planu uspjeli ujediniti Hrvate i ijekavska štokavština postala je hrvatski književnojezični standard, ali nam je poznato koliko je ilirska jezična pobjeda nanijela nevolja kasnijim hrvatskim jezikoslovcima kad su se u sklopu opće hrvatske borbe za slobodu borili za hrvatski književni jezik kao jednu od bitnih sastavnica nacionalne samobitnosti (Derossi 1997: 149). Vidović (2020) naglašava da se u suvremenim jezičnim priručnicima uglavnom još primjenjuje četveronaglasna standardnojezična norma. Otkloni su od standardnojezičnoga naglašavanja zabilježeni u posuđenicama, složenicama, u stranih imena i rjeđe domaćih te u genitivu množine dijela imenica muškoga i srednjega roda. Otklona je više i češći su u deskriptivnim priručnicima. Na prijelazu iz 20. stoljeća u 21. stoljeće u pojedinim se radovima počeo preispitivati naglasni inventar. Tako se Ivo Škarić zalagao za tronaglasnu uporabnu normu, a objavljeni su i mnogi radovi u kojima se, bez uvida u dijalektološka istraživanja, nastojalo opisati stanje u hrvatskim govorima te dati prilog oblikovanju nove naglasne norme uglavnom metodom navođenja razlika u odnosu na „klasičnu“ normu, pri čemu katkad nije posve razvidan ni naglasni inventar koji bi „nova“ norma trebala imati. Sustavni je otklon od „klasične“ norme u priručnicima proveo isključivo Vladimir Anić ukidanjem zanaglasne dužine u pojedinim kategorijama. Iako se pitanje naglasnoga inventara i dijalektne osnovice danas katkad preispituje, zbog velike je raznolikosti između hrvatskih govora i narječja bilo nužno odabrati određenu osnovicu (kao što se na fonološkoj razini odabrala štokavska jekavska osnovica). To je osobito potrebno kad je riječ o naglasnome sustavu jer se naglasni inventar hrvatskih govora kreće u rasponu od dinamičkoga do peteronaglasnoga. Za promjenu je, pak, naglasne osnovice potreban opći dogovor kakav je postignut među slovenskim jezikoslovcima, no preduvjet su za njega i znatnije promjene u organskim govorima. U hrvatskome su jeziku novoštokavski govori i danas najrasprostranjeniji. Ujedno bi se korjenite promjene morale provesti na svim jezičnim razinama, a ne samo na naglasnoj, smatra Vidović (2020). Deskriptivni se pristup naglašivanju, koji se primjenjivao još u 19. stoljeću ispisivanjem primjera iz različitih narodnih govora, počeo djelomično napuštati već u

djelima hrvatskih vukovaca, isprva razlikovnom metodom, a zatim preskriptivnim pristupom isprva u pravopisnim i inim rječnicima, a poslije i u pravogovornim priručnicima. Ipak, zbog razlika su unutar pojedinih sličnih, ali ne posve istovjetnih naglasnih sustava ostala mnoga otvorena pitanja, pa bi se sustavom preporučenih, dopuštenih i istovrijednih inačica, usporedivim s teorijom naglasnih varijeteta, moglo uspostaviti načelo normativne hijerarhije u suvremenome naglašivanju, i to ne samo za kanonski oblik, čime bi se mogla urediti trenutačna naglasna previranja i dvostrukosti, ali i odrediti smjernice za budućnost.

8. Slovopis ili grafija

U 18. stoljeću kajkavski i slavonski pravopis, pa i slovopis, već su prilično uređeni i normirani zahvaljujući jezičnoj politici tadašnjih vlasti. Naime, hrvatski se jezik predavao u pučkim školama dok je školska osnova i poslije 1806. godine propisivala latinski, ali nije zabranjivala upotrebu drugih jezika, što se vidi iz popisa školskih priručnika. Budimska je sveučilišna knjižnica u 18. i 19. stoljeću izdala priličan broj školskih knjiga na hrvatskome jeziku koje su pridonijele učvršćivanju jezične i pravopisne norme. Normativnim se priručnicima mogu smatrati dva pravopisna hrvatsko-njemačka priručnika iz 1779., jedan za slavonsku sredinu, a drugi za kajkavsku: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebe narodnieh ucšionicaš u kraljestvu Slavonie* i *Kratki nauk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnieh škol*. Slavonski je slovopis zbog svoje grafemske jednoznačnosti i jednostavnosti u odnosu na druge tipove hrvatskoga latiničkoga slovopisa bio široko prihvaćen na hrvatskom prostoru djelujući integrativno sve do preporoda. On je imao veliku šansu da postane općenacionalnim. Njemu se priklonio i Šime Starčević. Priznaje da su Dubrovčani objavili mnogo knjiga, ali smatra da su Slavonci i Bošnjaci učinili više i da „razboritie i temeljitie pischu nego oni“. Stoga su njemu uzori Relković, Došen, Velikanović, Kanižlić i Voltić, koji je, iako Istranin, također prihvatio slavonski slovopis (Tafra 2012: 159). Starčevićeva latinična hrvatska grafija najviše se oslanja na slavonsku grafiju Jerolima Lipovčića iz 1750. te se zapravo od nje razlikuje samo u bilježenju fonema /š/, koji Lipovčić bilježi sa ss, a Starčević sh. Godine 1820. pravopisno povjerenstvo izradilo je u Zadru grafijska rješenja koja se također malo razlikuju od Starčevićevih. Starčević hrvatske palatale uglavnom bilježi dvoslovima ch /č/, cs /ć/, gj, dj /đ/, lj /ļ/, nj /ń/, sh /š/, a /ž/ bilježi latinskim x. U sustavu latiničnih grafija u kojima se ne rabe dijakritički znakovi Starčevićeva (slavonska) hrvatska latinična grafija jednostavna je, sustavna i praktična, zapravo bolja od latiničnih grafija drugih europskih jezika (Derossi 1997: 145). Starčević je postojeći slovopis

usavršio odbacujući geminate koje su upotrebljavane za označivanje kratkoće (suglasničke geminate) i dužine sloga (samoglasničke geminate). Odbacio je i dvoslove gdje god su bili nefunkcionalni pa s pravom zaključuje da nema potrebe pisati *Bogh*, kao što to čine Dubrovčani, jer se mora *h* ili izgovoriti ili je u suprotnom nepotrebno napisano. Zalaže se da se dosljedno primijeni načelo jedan grafem za jedan fonem te kritizira Dubrovčane koji “ludo i breztemeljito pišu” i pod utjecajem talijanskoga slovoписа rabe različite grafeme za isti fonem, što ovisi o njihovom položaju. Na primjer, *kucsich* (kučić) i *kucsak* (kućak). Appendini piše *kucich* i *kucjak* (Tafra 2012: 159). U *Glasniku dalmatinskom* oštro se protivio zagrebačkim pravopisnim rješenjima, što posebno dolazi do izražaja u opsežnom članku *Pet slovah rogatih ć, č, ě, š, ž* u kojem, između ostalog, ukazuje na izjavu nekog novog ilirca, učenika “Zagrebačkih Novarah” koji kaže: “Što je stalo Dalmaciji za pet slovah, bila ona šušasta, ali rogata? Jesu li pismena zlamenja, mogu li se s’ njima riči biliti?” Njegov je argument da su slova, kao i sve drugo, od Boga dana i ne može se tom problemu besmisleno pristupiti. Neslaganje s uvođenjem tih pet grafema Starčević izriče već u samom naslovu jer ih podrugljivo naziva rogatim. Zalaže se za ugledanje na francuske i talijanske grafeme, a ne na *pemski* (češki), *ruski*, *poljski* i *staroslavjanski*. Kada je riječ o jezičnim savjetima, osjeća se težnja za jezičnom čistoćom. Starčević u svojoj *Ričoslovici* pokazuje da je hrvatski jezik na početku 19. stoljeća potpuno izgrađen jer se njime može napisati stručni tekst bez posuđenica. U već spomenutom članku *Pet slovah rogatih ć, č, ě, š, ž* svjestan je činjenice da ruski, češki i poljski imaju mnoštvo sličnosti s našim jezikom, ali značenja pojedinih riječi nisu usklađena s našim jezikom jer znače nešto posve različito u odnosu na naš jezik ili njihov. Posljednji dio članka o “rogatim” slovima naslovljen je *Jedna naprošnji s Pemskim, Ruskim, Poljskim i Staroslavjanskim ričima napunjena torbica* u kojem također govori o tome da bi svima trebalo biti znano kako se hrvatski govori “s desne strane Kupe i Save po svoj Hervatskoj, po Slavoniji, po Bosni, po Hercegovini, po Albanii, po cijoj Dalmaciji govore” o čemu svjedoče knjige kojima se “dičimo”, stoga je sasvim nepotrebno rabiti “inostrane riči” jer u područjima u kojima imamo “znanje riči vlastite nemanjkaju” (Bacalja, Ivon, Vrsaljko 2012: 134). Horvat (2002) ističe kako je Starčević svoj stav o slovoписu, koji je vjerno branio do kraja života, sročio u svojoj ričoslovici: "Svatom daklen slovu valja dati onaj glas, kojega po naravi svojoj imade, i onako beside izgovarati, kako su pisane... Buduch mi zagrlili slova latinska duxni sma uzdarxati njihov glas, koga imadu kod Latinah, doklen se god moxe, i kada nam vishe jedno brez pogibeli izgubljenja svoga naravskoga glasa sluxiti' ne moxe, valja mu drugo na pomoch dati, da s/njim sastavljeno

glas potribiti brez minjanja svoje naravi dade, aka-li to ne moxemo dostati, valia ili nova slova salivati, oli latinska pokarstiti..." (Starčević: 17). Kao dugogodišnji i jedan od najuglednijih suradnika *Zore dalmatinske*, Starčević je prihvatio dalmatinski slovopis jer se od njegovog, slavonskog, razlikovao sarno po grafemima za foneme /č/ i /š/ te se zajedno s Antom Kuzmanićem oštro suprostavio zagrebačkom slovopisu s "kvačicama i šiljcima" i morfonološkom pravopisu. Nažalost, u svojim je nastojanjima na kraju ostao usamljen.

9. Sintaksa

Stolac (2005) navodi kako je povijest sintaktičkih opisa hrvatskoga jezika neodvojiva od povijesti hrvatskih gramatika kao knjiga koje sadrže opise ustroja hrvatskoga jezika. Naime, već je prva tiskana gramatika hrvatskoga jezika, *Institutiones linguae Illyricae (Osnove ilirskoga jezika)* Bartola Kašića iz 1604. godine, imala sintaktičke napomene, premda je u svojem naslovu nudila primarnu gramatiku koja se u klasičnome jezikoslovlju u osnovi svodila na temeljne informacije o fonološkome sustavu dane kroz opis grafijskoga sustava te na morfologiju. Kašićevih je 13 pravila bilo daleko od cjelovitoga sintaktičkog opisa jednoga jezika, ali je njima, posebice izdvajanjem razlika u odnosu na latinsku sintaksu, zaigurno dan signal o nužnosti opisa sintakse, pa i temelj za način opisivanja sintakse. Stoga se u gramatikama koje su u sljedećim stoljećima nastajale, i tiskanima i rukopisnima, pokušavalo dati bar nekoliko napomena o sintaksi, ako već ne opis sintakse kao ravnopravne jezične razine drugim razinama (morfologiji prvenstveno), naravno, u okvirima u kojima je sintaksa shvaćana. Sintaktička poglavlja starijih hrvatskih gramatika se uvelike razlikuju od današnjeg poimanja modela opisa sintaktičkih opisa jezika. Pliško (2003) navodi da 19. stoljeće mijenja stav autora prema sintaksi kao dijelu gramatike koji jest ili nije nužno opisivati. Još u dopreporodnome razdoblju s Appendinijevom gramatikom iz 1808. godine započinje opširno opisivanje sintaktičkih odnosa u okvirima sintakse sintagme (ili male sintakse) i morfosintaktičkom metodologijom. Uza sve propuste i nesustavnosti te gramatike, njegova je sintaksa na dvjestotinjak stranica donijela izuzetno velik broj primjera i u njima utvrdila distribuciju pojedinih vrsta riječi i njihovih funkcija u rečenicama. Druga je polovica 19. stoljeća donijela neke značajne pomake u proučavanju sintakse hrvatskoga jezika, premda je to još uvijek u okvirima tradicionalne sintakse. Gramatičari su pomakli granice sintakse na rečenicu i pokušali razdvojiti sintaksu od morfologije. To se odnosi na Vjekoslava Babukića i njegovu treću

gramatiku, *Ilirsku slovniciu* iz 1854. godine, i Adolfa Vebera (Tkalčevića) i njegovu *Skladnju ilirskoga jezika* iz 1859. godine, prvu sintaksu koju je autor izdvojio iz gramatike kao zasebnu knjigu. Šime Starčević sintaksu definira kratko: “Krasnoslovje imenuje se postavljanje svake beside na misto, koje narav i slast jezika pita” – pod tim nazivom je obrađeno uglavnom slaganje riječi u veće sintaktičke jedinice. Rečenica još nije predmet opisa. Od sintaktičkih jedinica spominju se *slovstvo* (rečenica), *izrecsenje* (izreka) i *romanoslovstvo* (period). Sve tri su definirane, što ovomu uvodnom dijelu daje obilježje znanstvenosti. “Svako sastavljanje besidah, kojih razumak doisto za se jest razumljiv, iliti, koje same po sebi cilovit za se daju razumak, ali se vindar kroz slidecha bolje iztumacsiti moxe, zove se slovstvo. Kada pak slaganje vishe ricsih daje svarsheni razumak, kojemu nishta ne manjka, ima se Izrecsenje. Ako-li pak vishe izrecsenjah medju se svezanih svarsheni daju razumak, dobiva se Romanoslovstvo”. Premda je izreka govorna jedinica, vrijedno je zapažanje njezine cjelovitosti, a uvođenje perioda na najbolji način dokazuje da je posrijedi gramatika književnoga jezika, iako je njezin autor vodio računa o tome kako se govori “po Lici, Karbavi, Bosni, Slavonii, Dalmaciji, i blixnjoj Harvatskoj” i kako je “po obicsaju” (Tafra 2012: 178). Horvat (2002) napominje da u *Novoj ricsoslovici ilirskoj* ne možemo govoriti o sintaksi kao dijelu gramatike koji opisuje rečenično ustrojstvo jer se poglavlja o krasnoslovju još uvijek ne bave rečenicom (slovstvom), premda je spominje i definira u odnosu na izreku (izrecsenje) i period (romanoslovstvo). Nadalje, Starčević kritizira Appendinijeve primjere redoslijeda riječi jer ne poštuje “naravski red, koga jezik pita” i ističe da će mu uzor biti Relković pa kreće redom prema vrstama riječi i njihovim slaganjem s drugim riječima. Stolac i Grahovac-Pražić (2015) ističu kako nakon opsežnog poglavlja morfologije u gramatici dolazi nekoliko kratkih poglavlja o sintaksi. U poglavlju koje se zove *Od krasnoslovja* Starčević govori o redu riječi u rečenici, a za objašnjavanje reda riječi važne su mu sintagma, surečenica, rečenica i diskurz koje u nastavku definira, ali ih ne naziva tako. Donosi i osnovna načela: “Obchinski i naj poglaviti krasnoslovja zakon ima se ovi: Svaka beside u govorenju mora onim stati redom, kojim se parvo oka otvorenje slovstvo svoj razumak pameti ukazuje.” U poglavljima 12, 13 i 14 donosi pravila za red riječi vezana za pojedine vrste riječi, a pritom se poziva na Relkovića uz komentar “ne gubech vindar izprid ocsih Otca Appendinia”. Starčević sintaksu predstavlja prema funkciji pojedinih vrsta riječi, a posebno se izdvaja veliki popis sintagmi koje pokazuju glagolske dopune. U svojoj analizi Starčevićevih sintaktičkih prinosa Anastazija Vlastelić izdvaja: “Znatnu pozornost u *Novoj ricsoslovici* Starčević posvećuje nesročnom atributu izrečenom imenicom u genitivu te

dodaje da je iz definicije teško otkriti koja bi to bila plemenitija imenica koja u takvim sintagmama stoji u genitivu, ali je vrlo jasno da je ona druga određena oblikom glagola (u službi predikata), a time i nosilac ovakvih sintagmi (Vlastelić 2014: 314).

10. Vrste riječi

U *Novoj ričoslovici iliričkoj* Šime Starčević prvi put o vrstama riječi piše u drugom poglavlju gramatike koje sadrži četrnaest odjeljaka naslovljenih *Od ricsoslovja*. U tom se poglavlju autor bavi temeljnom podjelom i objašnjenjem, tj. definiranjem vrstama riječi. S obzirom na podjelu vrsta riječi (koje on naziva *dili govorenja*) kaže da “*iliricski jezik kao i mnogi ini osam imade dilah govorenja*” (str 13.) To su prema Starčeviću:

1. *Ime*
2. *Zaime* (zamjenica)
3. *Vrimenorics* (glagol)
4. *Dionorics* (particip)
5. *Pridstavak* (prijedlog)
6. *Priricsak* (prilog)
7. *Medjumetak* (uzvik)
8. *Veznik* (veznik)

Za prvu vrstu riječi tj. *Ime*, nije ispisano današnje značenje naziva. Naime, tako zadano i definirano ime obuhvatnije je od imenice kao vrste riječi u suvremenim gramatikama jer imenu u ovom slučaju pripadaju pridjevi i brojevi. Također se uočava da je particip još uvijek samostalna vrsta riječi. Valja posebno naglasiti i to da je Starčević imenovao vrste riječi hrvatskim nazivljem te da uz njih nije stavljao ekvivalentne latinske nazive. Pritom kaže da naš jezik kao i *mnogi ini* ima upravo osam vrsta riječi: nameće se pitanje zaključuje li to Starčević na temelju dobrog poznavanja drugih jezika ili je to zaključak na temelju čitanja gramatičkih opisa drugih jezika. Starčević je poznao nekoliko stranih jezika tako da je svakako mogao dobro ih komparirati. U gramatičkim opisima hrvatskoga jezika gramatičari su uvijek isticali osam dijelova govorenja ili vrsta riječi. B. Kašić je u svojoj gramatici *Institutionum linguae illyricae libri duo* (1604) također preuzeo podjelu na osam vrsta riječi: imenice, zamjenice, glagoli, participi, prilozi, prijedlozi, uzvici i veznici (Katičić 1981: 44). Poglavlja s morfološkim opisom osam vrsta riječi u *Ričoslovju* počinju u 37. broju *Glasnika dalmatinskog* 1849. godine i završavaju u 16. broju 1850. godine.

Starčević opisuje osam *dilova govorenja* ističući im, za razliku od prethodnih dviju gramatika, obilježje promjenjivosti i nepromjenjivosti. Nazivima su vrste riječi iste onima u *Novoj ričoslovici*, jedino što u *Ričoslovju* veznik biva preimenovan u spojnik (1849: 37).

1. Imenice

Gramatički opis vrste riječi u Starčevićевой *Novoj ričoslovici* počinje opisom i definicijom *imena*. U toj se gramatici pod imenom podrazumijeva *ime samostavno* (imenica u današnjem značenju) i *ime pridavno* (pridjev). Time je naziv *ime* nadređen dvama nazivima, odnosno hiperonim je pojmovima koje sadržava u sebi. Iako brojevi nisu na popisu temeljnih *dilova govorenja*, njihova se definicija daje u okviru opisa imena, prije opisa zamjenica (Brlobaš 2002: 10).

“Medju razlicitim pridstojcima iliti stvarima, koje doisto jesu, ili biti mogu, nikoja su tilesna ili tilesnobitna, druga duhovna. Tilesna jesu na priliku: *dub, kamen, knjiga*. Duhovna, koja se niti viditi niti chutit mogu, jesu *duh, kripost, pravda*. Ricsi ovakve pridstojke, oli stvari zlamenujuče zovu se imena samostavna.” (str 13.).

U petom poglavlju gramatike još jednom se definira kategorija imena: “Ime zove se besida oli rics, koja sobstvo oli stvar, bila pridstojak chutenja oli samog razuma, ukazuje, npr. *kucha, gospodin, kripost, xelja*. Ime prvo je samostavno, a drugo pridavno” (str. 25). Dakle, izričito se razlikuje ime samostavno i pridavno. U *Novoj ričoslovici iliričko-franceskoj* definicija imenice glasi: “Ime samostavno zove se ono koje u govorenju samo stati moxe i ukazuje sobstvo ali stvar, bila chuchenja ali razuma pridstojak” (str. 55). Budući da ta gramatika francuskoga jezika nije samo prijevod nego i Starčevićeva prerada francuske gramatike, valja uočiti sličnost u definiranju jezične činjenice u hrvatskoj i francuskoj Starčevićевой gramatici. Očita je uporaba istog naziva i gotovo iste definicije kao i u opisu imenica u hrvatskom jeziku. Ono što ih razlikuje je isticanje da imenica može stajati sama. Pritom se ne daje jasno do znanja je li riječ samo o značenjskom svojstvu imenice. U *Ričoslovju* (1849 – 1850) za imenicu Starčević upotrebljava naziv ime samostojno, koje je “ona rič koja zlamenuje nesamo takvu stvar, koja istinito ima svoj bitak i koja sama po sebi u jestestvenom svitu stoji, nego još zlamenuje i ono što bitka neima nego se samo u pameti zamišlja i spada u kraljevstvo od same mogućnosti” (1849: br. 27) U odnosu na prethodne dvije definicije i dalje je temeljna činjenica opisu semantičkih svojstava imenica. (Brlobaš 2002:11)

2. Glagoli

O vrmenoričima (vrmenorics, glagol) u *Novoj ričoslovici iliričkoj* autor raspravlja u desetome poglavlju koje je brojem stranica najopsežnije u gramatici. Glagol je definiran kao “jedna besida, koja u vrmenu sadashnjem, proshastom, ali doshastom ukazuje, da se shtogod csini, tarpi, oli biva” (str. 49). Dobro je što se u definiciji, osim tipičnih glagolskih značenja, upozorava na jednu važnu glagolsku kategoriju, tj. na vrijeme, koja je još od antičkih mislitelja i gramatičara bila osnovni dio i *differentia specifica* u opisu glagola kao vrste riječi. Starčević glagole dijeli na redljive (sprežu se po općim pravilima) i neredljive (odstupaju u tvorbi nekih glagolskih vremena), tj. pravilne i nepravilne. U objašnjenjima prigibanja (sklonidbe) vrmenoriči promjenu nastavaka opisuje kao “okretanje slova ili slovke” na drugo slovo ili slovku. Valja naglasiti da je u primjerima paradigmi glagola s obzirom na tri konjugacijske vrste prema prezentskim nastavcima u Starčevića još uvijek onaj model koji se nalazi u Kašičevoj *Gramatici* (1604), dakle suodnos načina i vremena. Analizirajući sve dijelove gramatike u kojima se nalaze kakve smjernice o mogućem opisu elemenata koji su relevantni za izricanje kategorije vida, u poglavlju o glagolima, i to u dijelu *Glavna bilixenja* gdje objašnjava neka temeljna morfološka obilježja glagola, nalazi se Starčevićeva tvrdnja: “Svaki skoro Ricoslovac druga daje vrmena, koj polak nimacskoga, koj polak talianskoga, a koj i polak latinskoga jezika tako razlicsito, i to na mistim breztemeljito, da kod csesto imenovanoga Otca Appendinia nesvarsheni nacsin vrime svarshenoga imade, shto ni u jednom jeziku najti ne budesh. Zato-bo isto, jere svarsheni razumak nesvarshena vrmenorics dati ne moxe” (str. 62). U *Ričoslovju* je “vrmenorič oni dil govorenja, koi s’ obzirom na vrime i na način vezanja kodgovora s’ podlogom, kroz lice, i obrazovanje svoga sklanjanja, i zaveršivanja otkriva, izgovara i pokazuje stanje, činjenje i trpljenje podloge s njezinim kodgovorom” (1849: 56) Glagol je, dakle definiran s obzirom na glagolska značenja (pokazuje stanje, činjenje i trpljenje), morfološka obilježja (vrijeme, lice, sprezanje) i na način vezanja *kodgovora s podlogom* (predikata sa subjektom). Ovo prethodno obilježje glagola Starčević još produbljuje objašnjenjima da je u svakoj rečenici glagol “vez koi sapinje podlogu s kodgovorom”. Međutim, Starčević dodaje da glagol može “štogod zlamenovati” i onda kada nema podloge ni kodgovora misleći pritom na infinitive (*zlameniteljni način*), odnosno “ono stanje u kojem se vrmenorič nahodi brez podloge i kodgovora). Na temelju triju gramatičkih definicija glagola, sadržajno različitih, proizlazi koliko

je i na koji način Starčević promišljao o jezičnim činjenicama i uočavao njihova temelja leksička, morfološka i sintaktična obilježja (Brlobaš 2002: 14).

3. Pridjevi

U *Novoj ričoslovici* Starčević slijedi metodologiju, koju ima većina hrvatskih gramatičara sve do polovice 19. stoljeća, po kojoj pridjevi kao vrsta riječi još uvijek nisu razgraničeni od imenica. Stoga su u toj gramatici *imena samostavna* i *imena pridavna* (pridjevi) sadržana u *imenu* kao *dilu govorenja*. U Starčevićevoj definiciji pridjeva ogleda se isticanje gramatičkog svojstva i gramatičkog sadržaja. Gramatičko svojstvo – *ime pridavno samostavnom se prilucuje* (str. 38) *kojemu vlasti, kakojstva i oblicsja* (osobinu, svojstvo, oblik) ukazuje – gramatički sadržaj. Ovisnost gramatičkog obilježja i gramatičkog sadržaja tako je povezana da Starčević izričito napominje da *pridavna imena* “dok se onim ne pridruže, kojih kakojstva ukazuju, nishta ne zlamenuju” (str. 14). Sustavniju i opširniju definiciju *prilagateljnih imena* (pridjeva) Starčević daje u *Ričoslovju*. Po općoj definiciji *prilagateljno ime* je ono “koje imenu samostojnom daje a) stanovito okončanje i pokazuje b) njegovu kakvoću, c) njegovu vlastitost i d) njegovu svojnost (1849:43). Od četiriju svojstava ne moraju se posebno objašnjavati tri zadnja već samo prvo u kojem je riječ o određenom liku pridjeva: “Prilagateljno ime daje okončanje imenu samostojnomu u njegovu zlamenovanju, kada jedinu stvar tako bliži, i prikazuje, da se ona od svih ostalih, koje pod istu verstu, ali pod isto pleme spadaju, lako razluči i zazbilj parvo poznade” (1849: 43). Određeni lik (*okončano zlamenovanje*) kao gramatičko svojstvo objašnjava se na temelju značenja, semantički. Za razliku od imenica, čini se da je Starčević u gramatikama u opisu pridjeva osim semantičkih svojstava u obzir uvelike uzimao i njihova morfološka obilježja (Brlobaš 2002: 12).

4 . Brojevi

Brojevi (*brojoricsi*) se u *Novoj ričoslovici* ne izdvajaju u posebnu vrstu riječi. Njihov osnovni leksički opis i podjela na vrste slijede u gramatičkom opisu odmah poslije pridjeva, a u dijelu opisa *imena*. U *Novoj ričoslovici iliričko-franceskoj* Starčević kaže da brojevi “ukazuju mnoxtvo, ali red stvarih. Ukazujuče mnox zovu se temeljbroji (*nombres cardinaux*), a druge redobroji (*ordinaux*)” Takva je definicija brojeva i u *Novoj ričoslovici* s podjelom brojeva na *temeljite*, *redne*, *razmirne*, *sakupive* i *razdiljive* s nekim objašnjenjima i zaključcima. Tako npr. ističe da temeljiti brojevi od jedan do pet imaju uza se imenice muškoga i srednjega roda u genitivu jednine (*dva csovika*), dalje od pet u genitivu množine (*pet volovah*), a imenice ženskog roda u nominativu

množine (*dvi xene*) te dalje u genitivu množine (*pet ticah*). Definicija broja u *Ričoslovju* sadržajno je ista kao i ona u prethodnim dvjema gramatikama. Naime, brojevi (*brojoricsi*) su “one riči, koje izgovaraju kolikoću, ali broj od stvari”. Oni su podijeljeni u dvije osnovne skupine. *Okončane brojoriči* pokazuju određenu količinu stvari, a *neokončane brojoriči* “stvari u herpi ili inokupno obuimlju” te su *prilagateljna imena* tj. pridjevi. U toj se skupini nalaze primjeri kao *gdikoji, nikoi, mnogi, svi*, ali i *jedni, nijedan*. Takvim primjerima na temelju podjele brojeva i u *Ričoslovju* je potvrđena dvojba o tome što se svrstava u brojeve kao vrstu riječi. Međutim, podjela brojeva u dvije skupine čini se dobro promišljenom. Posebno se to odnosi na imenovanje i opis druge skupine u kojoj nisu samo brojevi nego i pridjevi. Na taj je način metodološki jasno što autor razumijeva na razini brojeva kao vrste riječi: s jedne strane to su leksičke jedinice koje značenjem ističu brojivost i oblikom su brojevi kao vrste riječi, a s druge strane leksičke jedinice sa značenjem brojivosti, koje su oblikom ne-brojevi, odnosno kao vrsta riječi pridjevi (Brlobaš 2002: 13). Metodologijom neimenovanja brojeva kao samostalne vrste riječi (u sve tri gramatike) Starčević anticipira i neka novija promišljanja o gramatičkom opisu brojeva u kojima se zaključuje da brojevi kao vrsta riječi zapravo ne postoje, a njihovo izdvajanje kao vrste riječi samo je plod gramatičarske tradicije, te da se svi brojevi tj. brojevne riječi mogu svrstati u neku od ostalih vrsta riječi (Raguž 1997: 104). S druge strane postoje osporavanja takva gledišta, pa se npr. kaže da su brojevi kao vrsta riječi “s kategorijalno-morfološkoga gledišta složena vrsta promjenjivih i nepromjenjivih riječi koje u jednom smislu pripadaju imenicama i pridjevima, a drugim su bliske prilozima. Stoga im neki i odriču da oni pripadaju posebnoj vrsti riječi, ali je to gledište teško u potpunosti prihvatiti” (Babić 1991: 663), odnosno dok baratamo tradicionalnim pojmovima vrsta riječi, brojevi se ne mogu razbiti na imenice, pridjeve i priloge zbog razlika među njima u značenju, raspodjeli, funkcijama i u nejednakom ovladavanju gramatičkim kategorijama (Tafra 1989: 235).

5. Zamjenice

Zamjenica (*zaima*) u *Novoj ričoslovici* definira se kao “beside misto imena i mnogo putah misto istoga izrecsenja postavljena za ukloniti se csestom i neugodnom na istu besidu vrachanju”. Na temelju definicije jasno je da zamjenicu razumijeva kao zamjenu tj. kao supstituent. Budući da naziv *izrečenje* Starčević u *Novoj ričoslovici* koristi u značenju rečenica, mora se posebno naglasiti što je u definiciji istaknuo činjenicu da zamjenice zamjenjuju ne samo imenice nego i rečenice. *Zaima sobstveno* u *Novoj ričoslovici* “sobstvo zlamenjuje i u govorenju misto njega stoji”. U *Novoj*

ričoslovici iliričko-franceskoj Starčević još proširuje definiciju ličnih zamjenica ističući u definiciji odnos između lica i agensa. *Posvoivo zaima* označuje vlastitost ili posidovanje i pokazuje čija se stvar o kojoj se govori. *Kaxiteljno zaima* ukazuje sobstvo oli stvar o kojoj se govori, a *upitivo zaima* “sluxi polak svoga imena za shtogod izviditi, razumit oli izpitat”. *Uznosivo zaima* “uznosi se u misli, iliti potexe se u razumku na zaima ali ime samostavno jurve u govorenju pria njega izrecseno”. Bitno je svojstvo prethodne definicije da se u njoj jasno ističe veza odnosne zamjenice sa zamjenicom ili imenicom koja je prije izrečena. *Neodlucivo zaima* “stvar oli sobstvo obchinski i neodredjeno prikazuje”. S obzirom na obilježje neodređenih zamjenica, u definiciji je rečeno da se one odnose na što opće i neodređeno. U tu skupinu zamjenica ubraja i primjere *sav* (*sva, sve, svi, sve, sva*) te *jedan* (*jedna, jedno, jedni, jedne, jedna*). O tim se primjerima danas još uvijek daju različite prosudbe s obzirom na to kojoj vrsti riječi pripadaju (Brlobaš 2002: 14)

6. Participi

U drugom poglavlju *Nove ričoslovice*, gdje Starčević nabraja vrste riječi i objašnjava njihova glavna svojstva, o participima (*dionoricsima*) kaže: “Imamo mnogo putah potribu mnoga u kratko izrechi, shto ako činimo, Dionoricsi potribujemo, n.p. poklam bi bio poslanicu napiso, odpravih se na ulak, imash na kratje izrechi: Napisavshi poslanicu, odpravih se na ulak”. Zaključak je da Starčević participima uviđa obilježje kraćenja izričaja, odnosno rečenice, što ističe i u definiciji participa u poglavlju o slaganju riječi: “dionorics vekshinom sluxi za dugacska slovstva i izrecsenja na kratje izgovoriti”. U *Novoj ričoslovici iliričko-franceskoj* Starčević objašnjava da particip (*dionorics*) “doklen narav pridavnoga imena ne oblacsi, uxdarxi narav u vladanju svoga korena”. Vidljivo je da promatranoj jezičnoj činjenici uočava svojstvo pridjeva povezano da svojstvom *korena* (glagola). Taj odnos glagola i pridjeva postoji i u definiciji participa u *Ričoslovju*. Iako su na popisu podjele vrste riječi, participi u *Ričoslovju* nisu objašnjeni i definirani kao samostalna vrsta riječi već u okviru morfološkoga opisa glagola. Starčević ističe da participi u hrvatskom jeziku “imaju obzir na vrime, na podlogu, na brojiI na pleme” te se zato i zovu *dionoriči* jer imaju nešto zajedničko s glagolima i pridjevima. Kada bi se analiza proširila i na oblike koje Starčević ubraja u participe (pogotovo u *Novoj ričoslovici* i *Ričoslovju*), onda bi se uvidjelo koliko je dvojbi Starčević imao pri opisu te vrste riječi. Participi kao vrsta riječi u starijim hrvatskim gramatikama kontrastivni su u odnosu na današnju podjelu zbog toga što su, kao i u

Starčevića, na popisu kao samostalna vrsta riječi, a sadržajna definicija im je u okviru druge vrste riječi (najčešće glagola) (Brlobaš 2002: 16).

7. Prijedlozi

U morfološkom dijelu *Nove ričoslovice* Starčević o prijedlozima (*pridstavcima*) kaže da su “ricsice, kroz koje razlicita, koja stvari medju sobom imadu, uznoshenja ili vezanja izgovaramo. Ima ih razlicitih, varstah, nikoji nikoja a drugi druga pitaju padanja”. Prvo, prijedlozi su *ricsice* (riječce), time ističe njihovo obilježje kratkoće. Drugo, prijedloga ima različitih vrsta i oni kao takvi zahtijevaju uza se određene padeže. Iz toga proizlazi da je Starčeviću potpuno jasno da se prijedlozi upotrebljavaju s imenskim riječima u određenom padežnom obliku. Kada nakon definicije nabraja prijedloge, svrstava ih u skupine koje imenuje *drugo padanje pitaju*, *treće padanje pitaju* te *četvrto* i *peto padanje pitaju*: u skupinama su prijedlozi nabrojani ovisno o padežu u kojem je imenska riječ kada uz nju stoje prijedlozi. Prijedloge (*pridstavke*) u *Ričoslovju* Starčević opisuje odmah poslije zamjenica, prije obrade glagola. Iako je prijedloge svrstao u skupinu nepromjenjivih riječi, te u definiciji i ističe činjenicu da je prijedlog *nesklonjiva rič* (1849: 54), vjerojatno je zbog padežnih odnosa prijedloga i imenskih riječi osjetio potrebu da prijedloge opiše odmah nakon zamjenica, druge “padežne” vrste riječi. Sličan metodološki postupak nalazi se u novijem gramatičkom opisu hrvatskoga jezika, u *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* D. Raguža, gdje se prijedlozi ubrajaju u nepromjenjivu vrstu riječi, ali se opisuju u okviru promjenjivih vrsta riječi “zbog njihove funkcije i vezanosti za deklinacijske riječi” (Raguž 1997: 116). U *Ričoslovju* definicija prijedloga, kao i u *Novoj ričoslovcici*, sadrži postavku da prijedlozi pokazuju određeni odnos koji postoji među “dvimi stvarim, kad se u izrečenju združje” (1849: 54). Pogotovo kad je riječ o činjenici združivanja u *izrečenju* (rečenici), potrebno je promijeniti naziv “stvari” u jezični pojam, što Starčević i čini s obzirom na objašnjenja koja slijede. Naime, o prijedlozima kaže da daju riječima značenje koje one same bez njih ne bi imale, te da prijedlozi stoje ili sami ili se sastavljaju s drugim riječima. Nije potpuno jasno misli li na sastavljanje prijedloga s riječima u smislu postojanja prefiksima ili je samo riječ o prijedlozima kao takvima. Osima toga zapaža da *pridstavci* “vladaju vazda s onim imenom; prid kojim stoje i tako potežu za sobom imena sad u ovom, sad u onom sklonu”. U definiciji se ističe položaj prijedloga u sintagmi, ali i činjenica da prijedlozi uvjetuju padež (*sklon*) imenskoj riječi pred kojom stoje. Povezanost prijedloga i

kategorije padeža postoji još od Kašićeva određenja prijedloga. Po definiciji prijedlog je “nesklonjiva vrsta riječi koja se stavlja pred druge vrste riječi ili odvojena ili spojena s njima. Njoj pak pripadaju figura i padež” (Katičić 1981: 82).

8. Prilozi

Starčević u *Novoj ričoslovici* prilog (*priricsak*) definira kao “besidu, koja nacsin stanja, stalexa i dilovanja stvarnih ukazuje”. Zaključuje da prilog “vekshinom u govorenju uz vrimenorics dohodi”, ali da se “pridaje vindar mnogo putah pridavnim imenim”. Priloge svrstava u šesnaest značenjskih skupina: prilozi *mista, vrimena, broja, reda, kolikosvojtva, prispodabljanja, kakojstva, popushtenja, ukazanja, pitanja, potvardjenja, nikanja, sumnje, prilikovanja, sakupljenja i rastavljenja*. U *Novoj ričoslovici iliričko-franceskoj* prilog je “rics stojecha uz vrimenorics za ukazati kakojstvo jednoga dila, ali stalexa”. U *Ričoslovju* je prilog definiran kao “rič koja odredjuje i pokazuje način na koi kodgovoru štogod pristoji”. Stavivši u definiciju predikat (*kodgovor*), a ne glagol, autor prilog definira na osnovi njegove sintaktičke funkcije te time čini određeni odmak u odnosu na prethodne dvije definicije (Brlobaš 2002: 17).

9. Uzvici

Nastajanje uzvika (*medjumetaka*) u *Novoj ričoslovici iliričkoj* ovako je objašnjeno: “Dogadja se koj put da na jednom u name razlicsita pochutjujemo ganutja kad xalosti, kad radosti; ricsi koje prilicsna chutjenja ocsituju, zovu se Medjumedci jere kakogod iznenada nan as navaljuju, tako ih u svaka doba govorenja postavljamo kao:jao! lele! ah! i ost.” Proizlazi da Starčević uočava u njima odraz različitih vrsta osjećaja, a i samim nazivom *medjumetak* ističe njihovu neovisnost unutar veće cjeline. I u morfološkom dijelu gramatike Starčević također ističe povezanost s pobuđenim osjećajima definirajući uzvik kao onu “besidu koja razlicsita srca ganutja ukazuje”. Uzvike dijeli na nekoliko vrsta: uzvike *začuđenja, zazivanja, žaljenja, ponukovanja, zapovidanja, dosade, odbijanja, proklinjanja*. Kada u skupinama navodi primjere, svaki je uzvik popraćen uskličnikom, npr. *jao! ah xalosti! slushaj! shuti! jezik za zube!* Na temelju primjera uočava se da funkciju uzvika imaju i skupovi riječi. Sadržajno istu definiciju uzvika postavio je autor i u *Novoj ričoslovici iliričko-franceskoj* gdje kaže da se “tako imenuju nikoje ricsice, kojima se sluximo za izrechi veselje, xalost, strah, marzenje, ali koje drugo sarca ganutje”. Tako je i u *Ričoslovju*:

“*Medjumetak* se zove ona rič s kojom se osobito našega srca ćutenje biližimo, otkrivamo i pokažujemo. Kako ima više unutarnjih ćutenjak, tako ima više medjumetakah”. Dok se u *Ričoslovju* u pojedinim definicijama vrsta riječi uočava definiranje morfoloških ili sintaktičkih svojstava, objašnjenje uzvika kao vrste riječi ostalo je na sadržajnoj razini u okvirima leksičko-semantičkoga plana (Brlobaš 2002: 18).

10. Veznici

Veznike kao vrstu riječi u *Novoj ričoslovcu* Starčević razumijeva na sintaktičkoj razini jer njihovu definiciju daje u dijelu gramatike o slaganju riječi: “*beside od ovoga reda govorenje slagaju, ter slovstva jedno s’ drugim vexu i sapinju, da se ciloviti i svarsheni uzimade razumak*” (str. 107). Osnovna obilježja veznika istaknuo je i u uvodnom dijelu gramatike gdje kaže da veznici služe “razlicsita uda govorenja sapinjajuchi kao: *Svitli nam sunce i misec; kada ti dojde, ja pisah*” (str.16). S obzirom na obje definicije može se zaključiti da veznicima primarno uočava sintaktičko obilježje i funkciju. Definicije veznika nema u *Novoj ričoslovcu iliričko-franceskoj*, ali se nabraja jedanaest vrsta veznika u francuskom jeziku s pripadajućim primjerima. Potpunu definiciju veznika (*spojnika*) Starčević daje u *Ričoslovju*: “*Spojnik zove se ona neprominiva rič, s’ kojom se druge jedinstvene riči i cila izrečenja sapinju, ali rastavljaju, za da se govorenje bolje razumi*” (1850: br 16). Spojnik je dakle nepromjenjiva riječ kojom se ne samo spajaju nego se i rastavljaju riječi i cijele rečenice. Spojnike je podijelio u jedanaest vrsta i to: *sapinjajući, rastavljajući, akoljuni, protivivi, uzročni, dopustiteljni, izključiteljni, sklapajući, upitateljni, potezateljni, napridovateljni* (Brlobaš 2002: 18).

11. Hrvatsko-francuska gramatika Šime Starčevića

U životopisima Šime Starčevića često se spominje njegovo odlično poznavanje francuskoga jezika pa je time, kako je već spomenuto, svratio na sebe pozornost francuskoga maršala Augusta Marmonta koji je mladoga Starčevića sreo 23. svibnja 1809. godine. Dakle, Šime Starčević 1812. godine u Trstu objavljuje i tiska dvije gramatike: poznatu *Novu ricsoslovcu iliricsku* te *Novu ricsoslovcu iliricsku-francesku* – prvu gramatiku francuskoga jezika na hrvatskome jeziku. Stolac i Grahovac-Pražić (2015) navode da za francusku gramatiku postoje izravni dokazi i razumljivi razlozi da ju je podupirao Marmont i francuske vlasti dok su za hrvatsku posredni, ali vjerojatni. Mnoge su gramatike starijega hrvatskoga jezika bile postavljene u kontrastivan odnos s nekim drugim jezikom pa Starčević u tome nije iznimka već slijedi pravilo. Dotična gramatika bila je

namijenjena krajiškoj vojničkoj mladosti i time se razlikuje od ostalih gramatika koje su bile posvećene učenju stranog jezika za potrebe školovanja. Starčevićeva *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka* ima 311 stranicu te je time vrlo opsežna gramatika. Iako opsežna, prilagođena je hrvatskome jeziku pa tako nije opsežna kao što je originalna Mozinova verzija koja ima više od 500 stranica. Adapativana je i skraćena zbog žurbe, ali i nekih drugih nepoznatih okolnosti. Na početku gramatike nalazi se vrlo kratak pogovor koji se naziva *Pogovor shtiocu*. U pogovoru spominje gramatiku hrvatskog jezika koja se treba otisnuti prije francuske te pokazuje poznavanje osnovnih načela učenja jezika, a to je da za učenje stranog jezika trebamo dobro poznavati pravila i strukturu vlastitoga jezika. Gramatika je podijeljena u 12 numeriranih poglavlja (Glava) s gramatičkim opisima kojima su dodana dva poglavlja – razgovori i rječnik. Gramatički opis francuskoga jezika u skladu je s onodobnim poimanjem gramatike koja se gotovo može izjednačiti s morfologijom pa je od 12 poglavlja čak njih devet opis morfološke razine. Osim poglavlja kojima se opisuje morfološka struktura francuskoga jezika, ova gramatika sadrži i uvodno poglavlje koje opisuje odnose francuske fonetike, fonologije i grafije te jedno kratko poglavlje posvećeno sintaksi, Starčević u svojoj francuskoj gramatici često uspoređuje francuski izgovor s hrvatskim pa nalazimo razne bilješke o tome kako se neki glas čita i izgovara. U poglavlju o fonetici i fonologiji prevoditelj je morao najviše odstupiti od izvornika jer je bila riječ o dvije različite jezične zajednice onih koji uče francuski pa će i didaktički postupak biti različit za germanofone i kroatofone (Ćosić 2014: 85). Starčević posebnu pozornost posvećuje članu koji hrvatski jezik nema. Uspoređujući Mozinov original i Starčevićevu prilagodbu Ćosić (2014) upravo na primjeru definicije člana pokazuje kako Starčević nije slijedio izvornik u potpunosti. U usporedbi francuskih izraza s članom navode se hrvatske riječi s pokaznom zamjenicom *ovi/ova/ovo*. U tim primjerima vidljivo je kako se izjednačuje gramatička kategorija roda s prirodnom kategorijom spola. Dakako, vježbe su najvažnije za učenje stranog jezika jer bez vježbanja nema savladavanja jezičnog ustrojstva, leksika i stila, stoga didaktička organizacija udžbenika uključuje vježbe različitih tipova. Na početku su tekstovi za čitanje i nakon toga prijevodi s francuskoga na hrvatski jezik za *bolje ucenike uvixbat polka tanjah utemeljenih mochiche naucsitelj dati u ilirski jezik prinositi*. Vježbe imaju i ponuđene riječi na hrvatskom jeziku, a navedene se rečenice nalaze u nekoliko varijanti i ponuđene riječi su u inicijalnom obliku, a učenici ih trebaju u rečenici staviti u odgovarajući oblik. Treće poglavlje posvećeno je imenicama i u njemu su različiti popisi imenica kojima se potvrđuju neka morfološka ili tvorbena načela. Poglavlje završava posebno dugim

popisom riječi. Na kraju gramatike nalazi se isključivo Starčevićevih ruku djelo (Ćosić 2014: 92), a to su uglavnom primjeri razgovora i rječnik kojima se još jednom potvrđuju autorova prosvjetiteljska polazišta i funkcija gramatike, ne samo kao normativnog priručnika nego i kao udžbenika, a to je bilo vidljivo i u zadacima za vježbanje i prevođenje. Starčević tvrdi kako poznavati neki jezik znači moći na njemu komunicirati o različitim temama stoga donosi *Razgovore* koji pokrivaju deset tema, od obiteljske komunikacije do uobičajenih razgovora između poznanika ili odvojenih sugovornika i mogu se iščitati komunikacijski obrasci obraćanja različitim sugovornicima. Teme su: *Upitivanje za zdravlje, Od Pohadjanja, Medju slugom i gospodarom, Medju Csizmarom i njegovim Kupiteljem, Targovac s'pokazom sukanah, Krojacs, Rucsak, Obed.* Razgovore dopunjava *Skupljenje besidah potribitih*, dvojezični francusko-hrvatski rječnik koji je uređen po principu pojmovnih rječnika obično pridodanih hrvatskim gramatikama u 18. st. i na početku 19. st, a čija je tradicija duža i baštine je mnogi jezici. Radi se o konceptualnim rječnicima u kojima je polazište niz o Bogu i duhovnim temama koje se šire prema svjetovnima. Starčevićeva gramatika završava popisom u kojem se imenuju vojnički činovi, vojne formacije, oprema i neke vojne aktivnosti, što ne čudi obzirom na namjenu dotične gramatike (Stolac – Grahovac-Pražić 2015: 64).

12. Hrvatski standardni jezik

Vrlo često najteže je definirati one najopćenitije pojmove i na prvi pogled samorazumljive činjenice pa je to slučaj i kod definiranja hrvatskoga standardnoga jezika. Budući da je gramatika Šime Starčevića utjecala na ono što danas nazivamo hrvatskim standardnih jezikom, važno je promotriti što je zapravo hrvatski standardni jezik. Barić (2015) napominje kako je jezik ljudska djelatnost koja nam omogućuje komuniciranje u svim situacijama i omogućuje funkcioniranje društva na svim raznimama. Tvrdi kako je od iznimne važnosti njegovo komunikacijsko svojstvo pomoću kojega se pripadnici istoga govornoga područja sporazumijevaju i tako izgrađuju novu jezičnu stvarnost. Kao što se sve pojave u političkoj zajednici nastoje urediti i normirati, tako je i s jezikom. I jezik je potrebno normirati i unificirati. Tu je zadaću oduvijek imala država, odnosno vladajuće elite kojima je bilo u cilju organizirati vlast na određenom teritoriju, a jezik se pokazao kao jednim od elemenata kojim se postiže snažna homogenizacija naroda, i to kroz osjećaj pripadnosti, odnosno identifikaciju s jezikom. Ozbiljniji procesi jezičnoga planiranja i jezične politike javljaju se tek u 19. stoljeću s pojavom nacionalnih država. U suvremeno doba tu ulogu

preuzimaju javni mediji, a jedan od njih je i dnevni tisak koji utječe na oblikovanje javnoga jezika. Wright (2010) tvrdi da se početkom 19. stoljeća politička slika Europe bitno mijenja. Pojava nacionalizma omogućuje tu promjenu krilaticom „*Jedan narod, jedan jezik, jedna država*“. U to vrijeme dolazi do buđenja nacionalnih osjećaja i stvaranja nacija, a jezik postaje važan kohezijski element. Pravno ili zakonski gledano, hrvatski je jezik određen Ustavom usvojenim 22. prosinca 1990. kojim je propisano da je u Republici Hrvatskoj u službenoj uporabi „hrvatski jezik i latinično pismo“. Time je pravni status hrvatskoga jezika propisan „uz nepostojanje zakona o jeziku i podzakonskih akata“ (Bagdasarov 2011). Petnaest godina od uspostave samostalne Republike Hrvatske, državne ustanove, kojima je zadaća upravo skrb za jezik, nisu uspjevale postići konsenzus oko samo nekoliko još neriješenih jezičnih problema te su se u javnosti javljale često sumnje u standardnost hrvatskoga jezika. Strani su pak slavisti zauzeli negativno stajalište prema hrvatskomu jezičnomu purizmu smatrajući da se njime pretjeruje. Takvu su dojamu pridonijela brojna izdanja popisa razlika hrvatskoga i srpskoga jezika, preosjetljivost na srbizme i nastojanja da se isticanjem razlika dokaže da su to dva različita jezika. Dakle, u politički sasvim novom kontekstu hrvatski se standardni jezik nastavio izgrađivati u dvama smjerovima: odbacivanje pretjeranoga negativnoga purizma te dokazivanje svoje samostalnosti gledano i dijakronijski i sinkronijski (Barić 2014: 27). Barić (2014) također napominje kako među ovlaštenim nositeljima hrvatske jezične politike nije bilo interesa ni političke volje za postizanje jedinstva u donošenju strategije razvoja hrvatskoga standardnoga jezika i kodificiranja njegovih pojedinih norma pa je hrvatski jezik ostao prepušten javnim medijima. Javni su mediji prenosili model retorike vladajuće elite koji se počeo primjenjivati u svakodnevnim životnim situacijama hrvatskih građana i tako su mediji postali zapravo nositelji kolektivne svijesti naroda, a u ovom slučaju nositelji ogleadne, nove jezične forme. Tafra (2006) naglašava da začetke hrvatskog standardnog jezika možemo pronaći u razdoblju hrvatskog narodnog preporoda te napominje da ključ za razumijevanje povijesti hrvatskoga standardnoga jezika leži u razumijevanju simbolike mijenjanja naslova *Danicze horvatzke, slavonszke y dalmatinzke* u *Danicu ilirsku* te prelaska na novi slovoapis 1836. godine, kojom godinom počinje ilirski preporod. Dakle, rijetko je koje razdoblje u hrvatskoj povijesti imalo toliko veliko značenje za hrvatski narod i njegov jezik kao što je to imao narodni preporod. Značenje preporoda ogleda se u svim područjima života. Istražuje se gotovo u svim znanostima, osnivaju se institucije trajne vrijednosti (Čitaonica, Matica, kazalište, Gospodarsko društvo, Akademija ...), izdaju se djela starih hrvatskih pisaca, skuplja se povijesna građa, djela narodne

književnosti, proučava glagoljica, izlaze brojni časopisi i novine, kultura se demokratizira. Tih su tridesetih godina 19. st. u Hrvatskoj povijesne okolnosti pogodovale jačanju integracijskoga nacionalnoga procesa rezultat kojega je oblikovanje hrvatske nacije. Bilo je puno razloga zašto je upravo jezik postao sredstvom nacionalne identifikacije, ali je svakako neposredni bio borba još od kraja 18. st. protiv uvođenja mađarskoga jezika u škole, što je pridonijelo jačanju svijesti o nužnosti da hrvatski jezik uđe u javni život. Tako je ujedinjenje svih Hrvata u jednom standardnom jeziku zapravo bilo glavni integracijski element hrvatske nacije. I to jest najvredniji rezultat bogate raznovrsne aktivnosti hrvatskih preporoditelja (Tafra 2006: 44). Polovicom 19. st. Hrvati su dobili jedinstven slovopis (gajica) i ujedinili su se u jednom književnom jeziku. Kad je Hrvatski sabor 1847. godine proglasio hrvatski jezik "diplomatičkim", jezična je norma postala obvezna za zajednicu, iako odmah nije mogla biti primijenjena na cijelom komunikacijskom prostoru. Taj se jezik nije razlikovao od jezika koje su dotad propisivale hrvatske gramatike. Nije riječ ni o kakvoj prijelomnici u povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, nego o nastavku dotadašnjega hrvatskoga puta jezične standardizacije kojoj je temelj bio zacrtan pred četiri stoljeća. Tada su čakavci poput Aleksandra Komulovića i Bartola Kašića izabrali štokavštinu za opći jezik zbog njezine proširenosti, a gotovo dva i po stoljeća poslije to će učiniti i kajkavci iz istih razloga. Za povijest hrvatskoga književnoga jezika razdoblje je narodnoga preporoda s ilirizmom kao središnjom idejom imalo golemo značenje. Hrvati su tada izabrali štokavski između dotadašnja dva književna jezika, kajkavskoga i štokavskoga. Štokavski književni jezik imao je dva kraka: ikavski i jekavski. Jekavski se razvijao još od renesanse, ali su oba ta kraka isprepletana tako da se u doba ilirizma slijevaju u jednu maticu. Pritom ilirci nisu prihvatili novoštokavštinu kao osnovu standardnoga jezika pod utjecajem Vuka Stefanovića Karadžića i njegove reforme, niti su gradili zajednički jezik s drugim južnim Slavenima, što zorno pokazuju jezični podaci iz hrvatskih gramatika iz doba prije narodnoga preporoda i iz samoga preporoda. Težak (2005) ističe kako je problem i u terminu hrvatski književni jezik, koji se još nije sasvim istrгнуo iz narodnosno dvoimenoga zagrljaja unatoč teoretski i praktički prihvatljivoj podjeli štokavskoga sustava na četiri standardna jezika: hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski, jer ima protivljenja takvoj podjeli i u hrvatskoj i u europskoj slavistici. Ali ni po svom drugom atributu spomenuti naziv nije lišen nedoumica bar u nedovoljno obaviještenih ljudi koji pitaju: Je li književni jezik isto što i standardni jezik ili je to samo jezik književnosti? Budući da se književnost lako svodi pod pojam "priopćivanje knjigom" te se govori o lijepoj, zabavnoj, stručnoj, školskoj, crkvenoj, medicinskoj, pravnoj i stručnoj ili

znanstvenoj knjizi, onda se i jezik svih knjiga može zvati književnim. A kako je to jezik i drugih medija – stripa, radija, filma, televizije, računala – očito pridjev književni nije sveobuhvatan pa onda ni sasvim točan. No ni pridjev standardni nije bez nedostataka jer isključuje ne samo jezik poezije i druge beletristike, nego i jezik svih mogućih oblika usmene ili pismene komunikacije koji doduše imaju opću standardnu osnovicu, ali i mnogo više slobode nego što se očekuje u potpuno standardiziranom jeziku neutralnih priopćaja. Prema takvoj krajnje dosljednoj logici ni književni jezik, ako se pod tim razumijeva jezik književne umjetnosti, “nije funkcionalni stil standardnoga jezika”, a to znači: nije standardni jezik. Svoditi standardni jezik na neutralno, službeno, racionalno, emocionalno suho priopćivanje značilo bi iz standardnoga jezika isključiti i one poetske i beletrističke tekstove u kojima nema ni najmanjeg odmaka od standardne norme (a takvih pjesama, crtica, pripovijedaka i drugih proznih djela u hrvatskoj književnosti ima na pretek), proglasiti nestandardnojezičnima znanstvene, stručne i različite publicističke tekstove s jakim obilježjem autorske stilistike iako su im u osnovi standardni rječnik, gramatika i pravopis i u krajnjoj crti dovesti u pitanje standardnu valjanost svih naših gramatika, rječnika i drugih normativnih priručnika koji su norme književnoga, tj. standardnoga jezika oprimjerali potvrdama iz beletrističke literature. Štajdohar (2018) upozorava kako bez jezika nema ni kulture, a razvoj nacionalne kulture nije moguć bez nacionalnoga standardnog jezika jer ako takav ne postoji, onda je uvijek moguće postaviti pitanje kome pripada ta kultura; tada je moguće da neprekidno drugi svojataju tuđu kulturnu baštinu, a onda su moguće i beskonačne prepirke oko toga što je čije, a i bez nacionalnoga standardnog jezika, nacionalni korpus nužno se razbija na više jezika, a time i na više kultura, što je izravno ugrožavanje nacionalne sigurnosti. Također napominje kako nema standardnog jezika koji je nečiji materinski jezik i svaki je standardni jezik jezik koji svi tek trebaju učiti i uče ga, uče ga i prije svog prvog dana u školi i uče ga cijeli život. Štajdohar (2018) dalje nastavlja o kulturi te tvrdi da je kultura uzgoj sposobnosti. Različite kulture različite su upravo po svojim sposobnostima, a osobito po sposobnosti osiguranja sigurnosti i zbog toga što su im sposobnosti za osiguranje sigurnosti različite, jedne kulture propadaju a druge ne, jedne padaju pod prevlast drugih, a druge ulaze u suradničke odnose, neke nestaju, a druge opet napreduju i razvijaju se dalje. Kulturno blago, kulturno nasljeđe te rad kulturnih djelatnika nezamjenjivi su u uzgoju nacije, uzgoju nacionalnog ponosa, nacionalnog duha, morala, otpornosti, izdržljivosti itd. a sve su to temelji u uzgoju nacionalnih sposobnosti osiguranja vlastitih interesa. Katičić (2009) razmatra postoje li različitosti između standardnog i književnog

jezika pa tako kaže da standardni jezik, bez obzira na to što mu naziv zrcali drukčiji mentalitet i izražava gledanje iz druge perspektive, ipak nije drugo nego književni jezik, koji, i kad se potpuno standardizira, ostaje to što je i bio. Nimalo mu se ne kidaju veze s književnošću, koja također ostaje to što je bila i kad se počne stvarati na standardnom jeziku. Standardni jezik tako nasljeđuje sav književni jezik iz kojega se razvio kao svoju izražajnu mogućnost. On je i dalje taj književni jezik, samo mnogo razvijeniji, ujednačeniji i opremljen leksikom, frazeologijom, sintaktičkim sklopovima koji omogućuju da se bez posebnoga stvaralačkog napora govori o svemu o čem se govori u krugu nadedetničke i nadnacionalne civilizacije kojoj pripada zajednica što se tim standardnim jezikom služi. A razvijeni su i postupci kojima se to stalno nadograđuje i nadopunja prema mjeri sve novih potreba, a da se time ne pokoleba čvrstoća već izgrađenoga. Nadalje, standardni je jezik, kako znamo, normiran, ali ta norma nije samo eksplicitan propis, ona je uvelike i uporabna i kao takva, zasnovana na uzusu koji je, zadržavajući svoju oblikovanu cjelovitost, podložan stalnim lakim promjenama, moglo bi se upravo reći fluktuacijama, nekako kao morska površina, i sama je, kakva nam se pokazuje, podložna tim fluktuacijama. Standardni jezik stoga u zbilji nije onako skamenjen i ukočen kakvim ga rado zamišljaju. Daje prostor slobode kad postoji potreba za njim, određuje mu okvire, a daje i gotove izražajne uzorke, pa i kalupe, kad takvi olakšavaju život. Tek u jednom je standardni jezik, kad zbilja to jest, nepotkupljivo čvrst: mora se uvijek znati hijerarhija i raspored izražajnih vrijednosti, mora biti jasno koji izraz nosi koju, stilistika mu mora biti jasno i stabilno orijentirana. Upravo to je u konačnom zbroju standardnost standardnoga jezika, a ne isključivanje inačica. Ta je standardnost mnogo suptilnija nego se obično misli, a ipak je nepokolebljivo čvrsta. Katičić (2009) zaključuje da je standardni jezik uvijek književni jezik, u svakom značenju i smislu koji taj naziv nosi. No nije svaki književni jezik i standardni. Stoga standardni jezik nije isto što i književni i za nj treba poseban naziv. Standardni je jezik određen i uređen do najviše mjere koja je za nj dostižna. Napominje kako nije normiranost, dakle određenost i uređenost, čvrsta orijentiranost stilistike uza svu veliku raznolikost spontanih poraba, jedino što standardni jezik čini standardnim. Čini ga time i to što nositelje te raznolikosti jednoznačno i obvezatno uklapa u jezični izraz širega nadedetničkog i nadnacionalnoga civilizacijskoga kruga kojemu pripadaju. Postiže da se na njega i s njega lako prevodi sa svih i na sve jezike toga kruga. Standardni jezik orijentiran je ne samo prema unutra, nego uvijek i prema van. Ne utemeljuje samo, nego i priključuje. Stoga visoko razvijeni jezici uzornih tekstova koji utemeljuju kulturne krugove nisu standardni, koliko god bili određeni, uređeni i izgrađeni. Oni

utemeljuju kulture, a ne uključuju jezično u civilizacije zasnovane na njima. Bagdasarov (2017) se u svom stručnom radu pita je li materinski jezik isto što i standardni i kao glavni problem ističe što ne postoji uvriježeno mišljenje o tome što je zapravo materinski jezik. Materinski jezik je zapravo prvi jezik („jezik kolijevke“) koji čovjek prihvaća od djetinjstva (tzv. native language). Obično se materinski jezik podudara s jezikom roditelja ili jednoga od roditelja. Obitelj u razgovoru s djetetom rabi ponajprije razgovorni jezik ili čak oponaša dječji govor, a ne standardni. Dakako, dio toga razgovornoga jezika podudara se sa standardnim, ali djelomično, jer ovisi o mnogim društvenojezičnim čimbenicima: zavičaj, obrazovanje, struka, dob itd. Materinski je jezik etnički jezik (tzv. ethnic language, Volkssprache). Mnogi ga ljudi poistovjećuju sa svojim etnosom ili narodom, etničkim istobitom (etničkim identitetom). Dakako, može postojati i drugo tumačenje pojmova „materinski jezik“, ali ni jedan se ne podudara potpuno sa standardnim jezikom. Materinski se jezik kao jezik roditelja ili obitelji smatra jednom od osnovnih teorija i kao takav skoro se nikada ne podudara sa standardnim. Materinski je jezik jezik koji je usvojen u djetinjstvu, navika uporabe kojega se većinom čuvaju u zreloj dobi. Materinskih jezika može biti više od jednoga. Prvi jezik može potpuno ili djelomice prijeći u drugi i ne imati izravnu vezu s roditeljima ili predcima. Mićanović (2004) u svom znanstvenom članku naročito ističe kako se upravo naglasna norma najviše opire standardu. Problem kodificirane ortoepske norme dobar je primjer napetosti između kodificiranoga standardnog varijeteta i jezične upotrebe, između različitih instanci koje sudjeluju u promoviranju standardnog varijeteta. Zasiurno se može najlakše braniti tvrdnja da od svih normi upravo ortoepska norma najlakše izmiče čvrstoj jezgri standarda (Daneš 1988). Nerijetko se kao primjer različitog statusa normi s obzirom na stupanj obveznosti i ujednačenosti navode ortografska i ortoepska norma, pri čemu se potonja opisuje kao varijabilna, podložna utjecaju regionalno i socijalno izdiferencirane jezične zajednice (Nerius 1987, Daneš 1988). S obzirom na to da, dakle, prozodija izmiče krutoj standardizaciji, gotovo je samorazumljiva tvrdnja da je hrvatska ortoepska norma «već dugo najproblematičnija norma hrvatskoga standardnog jezika» (Pranjković 2001: 304). Sažimajući aktualno stanje hrvatske fonološke i ortoepske norme, Samardžija (1999) navodi da se jasno ocrtavaju tri koncepcije prozodijske norme: 1. tradicionalna koncepcija koja teži što je moguće manjim promjenama klasične novoštokavske norme» 2. koncepcija koja zagovara preobrazbu prozodijske norme prema stanju u zapadnim novoštokavskim idiomima i ona koja nastoji afirmirati značajke urbanih idioma, prije svega zagrebačkoga. Milroy (1999) smatra da je standardizaciju bolje tretirati kao proces,

naime jezici se nalaze u stanju stalne promjene, a upravo se fonologija osobito opire standardizaciji. Kalogjera (1998) također sumnja u to da se treba i može li se baš sve normirati, npr. akcentuacija. U vezi s odnosom pisanog i govorenog standarda ustvrđuje se da formalni govoreni jezik sadržava više varijacija nego pisani a Milroy & Milroy (1991) u svojoj kritici ideologije standardnog jezika naglašavaju da se norme pisanog standarda nameću kao model korektnom izgovoru te da se može standardizirati samo pisani. Šojat (1974) razmatra standardni jezik i standardne riječi te navodi kako među konkretnim ostvarenjima jezika posebno mjesto zauzima standardni, književni jezik (u svojem pisanom i govornom obliku), formalizacija prirodnoga jezika, autonomna civilizacijska i kulturna nadgradnja sredstava priopćavanja određene dijalekatne osnovice ili više njih. Zbroj njegovih ostvaraja i mogućnosti ostvaraja također je zadan njegovim sustavom, tj. i pojam standardni jezik treba shvatiti u dvojstvu apstrakcija (jezik-sustav, kod, mogućnosti) - konkretizacija (govor, tekst, ostvaraj). Svaki standardni jezik ima drugačiji postanak, drugačiji razvoj, drugačiji položaj nego što ga ima jezik kao dijasistem. Jedna od osnovnih razlika između standardnog jezika i jezika kao dijasistema jest njihov drukčiji postanak. Standardni oblik nekoga jezika nastaje tek prvom pismenom, napisanom predodžbom jezičnih osobina, izraženom, ostvarenom grafemima, koja onda djeluje na način govornog izražavanja činjenica u svijetu oko nas i u nama i koja pobuđuje grafičko oponašanje prvoga pismenoga predstavljanja tih činjenica. U toj situaciji, dakako, još nema norme, kodificirane u gramatici, ali se ona dugotrajnim ponavljanjem istih govornih oblika, fiksiranih grafemima, postepeno stvara i održava kao tradicija. To je prirodni put nastanka književnog, standardnog jezika. U raznoraznim povijesnim, političko-gospodarsko-zemljopisnim uvjetima na taj se prirodan način može razviti unutar jednoga jezika nekoliko jezičnih standarda. Nadalje, Standardni jezik može nastati i umjetnim načinom: svjesnim odabirom nekoga od narječja, dijalekata ili mjesnih govora - ili usustavljanjem osobina više narječja ili dijalekata, tvrdi Šojat (1974). Bez obzira na način postanka, samim postankom standardni jezik nije definitivno oblikovan - on se neprestano izgrađuje potrebnim jezičnim sredstvima, udaljujući se, osim u osnovnim svojim strukturalnim osobinama, sve više od svoje konkretne govorne baze, prilagođujući se svim novim potrebama raznih vidova narodnoga života. Prema tomu, jedna od bitnih značajaka standardnog jezika jest njegova norma, sustavno sređivanje njegovih osobina na različitim jezičnim razinama, norma koja propisuje ostvarivanje tek nekih, određenih značajaka jezika, a ne bilo kojih mogućnosti unutar sustava toga koda. Tu osobinu, to pravo ima standardni jezik bilo kojega

naroda, kao priopćajno sredstvo viših potreba materijalnog i duhovnog opstojanja. Da bi standardni jezik mogao ispunjavati svoje zadatke, norma mora biti relativno čvrsta, postojana. Dakle, svaki standardni jezik, pa tako i hrvatski, ima svoja vlastita obilježja - od kojih su neka u njemu od prvih pisanih spomenika, neka iz kasnijih razdoblja, a neka prihvaćena tek u današnjici - obilježja koja mu osiguravaju povijesni kontinuitet, funkcioniranje danas i vezu s budućnošću. I bez obzira na činjenicu da su hrvatski preporoditelji, »ilirici«, praktički sveli sve dotadanje hrvatske jezične standarde na jedan, taj jedan, koji je današnji hrvatski književni jezik, u sebi ujedinjuje velik dio osobina prijašnjih jezičnih standarda. Jedno je, dakle, od bitnih obilježja standardnog jezika i njegova stabilnost, postojanost. Osnovni je zadatak standardnog jezika da umanju što je god više moguće prostornu i vremensku raznolikost jezičnih oblika. Tafra (2006) napominje kako treba imati na umu da hrvatski jezik nije odmah ušao u sve hrvatske krajeve, da je u Vojnoj krajini još bio njemački, a u Dalmaciji i Istri talijanski. Vrlo je važno utvrditi koji je to jezik u doba preporoda kodificiran. Istraživanje je pokazalo da je to književni jezik (novo)štokavske dijalektne osnove (Tafra 1993) koji se već nekoliko stoljeća izgrađivao. Dosljedna novoštokavska dijalektna osnova prihvaćena je tek krajem 19. st., i to ne odmah u svim segmentima javne komunikacije. Sve do 20. st. dijalektna je osnova književnoga jezika bila (novo)štokavska. Budući da još i danas dio slavista vjeruje da novoštokavski, i to srpskohrvatski standardni jezik počinje polovicom 19. st., važno je jezičnim podacima pokazati da se novoštokavski jezični elementi sreću već stoljećima u hrvatskim književnim i jezikoslovnim djelima i na taj način osporiti tvrdnje da su Hrvati upravo u vrijeme ilirizma preuzeli od Karadžića novoštokavštinu. Ako se izdvoje tipične novoštokavske jezične crte, kao što su četveronaglasni sustav, dva para afrikata, jekavski odraz jata, nastavak -a u G mn. u imeničnoj sklonidbi i izjednačeni nastavci u DLI mn., tada se može vidjeti da se one nalaze i u književnim i u jezikoslovnim djelima prije preporoda. Poznato je da je prvi temeljit opis četveronaglasnoga sustava dao Šime Starčević 1812., dakle mnogo prije Karadžića i Daničića, a da je jekavski (jednosložni refleks dugoga staroga fonema jata /ê/) bio odavno prihvaćen (Vončina: 1993), pa i normativno učvršćen, npr. u gramatici i rječniku Ardellija Della Belle 1728. godine. U 19. st. propisuju ga čak i hrvatski jezikoslovci koji se smatraju Karadžićevim pristašama, npr. Andrija Torkvat Brlić u svojoj gramatici (*Grammatik der illyrischen Sprache*, 1854). Putanec (2002) tvrdi kako danas sociolingvistika ustanovljuje da je za književni jezični standard u svih naroda potrebna prije svega jedna narodna država, s time da se taj standard ostvaruje u crkvi (crkvama), upravi državom i u školstvu, posebno i u medijima (televizija i novinstvo). Taj je

standard nastao u povijesti kao povijesna potreba, nužda. Drugim riječima, on kod svih naroda ima svoje početke, a oni se uglavnom kod svih njih jednako razvijaju: centar iradijacije djeluje tako da svi dijalekti nestaju u javnoj upotrebi, s time da jedan od njih postaje naddijalekt te tako nastaje pitanje kada je posvjedočen početak hrvatskoga standarda, odnosno kada se osjetila potreba da se stvori jezični naddijalekat koji bi ujedinio sve Hrvate na planu jezika, uza sve neprilike koje smo naveli sto se tiče središnje uprave (rascjepkanost terena na više državnih forma). Do sada je sva slavistika i kroatistika, kada je riječ o pitanju postanka standarda u Hrvata, izricala mišljenje da se u određeno povijesno doba radilo o "izboru" naddijalekta koji će služiti za zajednički jezik naroda. Do sada se držalo za hrvatski standard da je "izbor" izvršen time sto je isusovac Bartol Kašić (1575-1650) prihvatio dubrovački štokavizam za "naddijalekt". U stvari, proces nastanka nasega književnog standarda mnogo je složeniji. Samardžija (1999) definira standardni jezik kao autonoman vid jezika, svjesno normiran i polifunkcionalan, stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu. Standardni je jezik određen svjesnim normiranjem pa se može reći da je svaki standardni jezik skup normi od kojih svaka normira jedan njegov odsječak. Standardni se jezik uči, a normiranje se provodi svjesno i sustavno odgovarajućim normativnim priručnicima. Hrvatskom standardnom jeziku se često predbacuje uštogljenost i prenormiranost pa se o tome očitovao i Marko Samardžija, jedna od najpoznatijih jezikoslovaca, a njegovo mišljenje o tom pitanju je sljedeće: "Tezu o navodnoj prenormiranosti hrvatskoga jezika ustrajno promiču i podgrijavaju uglavnom oni koji iz različitih razloga nisu u potpunosti ovladali jezikom kojim pišu (i od toga žive) pa misle da će taj nedostatak uspješno otkloniti gromkim zagovaranjem, pazi sad!, demokratizacije hrvatskoga i afirmacijom tzv. spontanoga govora. Pritom se, vjerojatno ne slučajno, zaboravlja da se svakim standardnim jezikom, pa i vlastitim, uspješno ovladava samo na jedan staromodan i naporan način: učenjem. Ako je igdje korisno spomenuti poučnu narodnu izreku da bez muke nema nauke, onda je to baš ovdje. Kad se pak pokaže da neko od u hrvatskome kodificiranih rješenja u praksi ne funkcionira, treba ga dogovorno zamijeniti prihvatljivijim. Desetljećima je veza prijedloga za i infinitiva proglašavana inojezičnim utjecajem i pogrešnom, a današnji govornici hrvatskoga (neki, doduše, i prečesto) upotrebljavaju je kao da je oduvijek bila pravilna." (Samardžija 2009: 110).

13. Zaključak

Proučavajući lik i djelo Šime Starčevića došlo se do mnogih spoznaja o hrvatskom standardnom jeziku kakav danas poznajemo. Iako donedavno nije bio toliko poznat i priznat u jezikoslovnim krugovima, njegov utjecaj na zbivanja sa hrvatske jezične scene je neupitan. U posljednje vrijeme interes za ostavštinu Šime Starčevića svakako raste pa su napisane mnoge knjige, osvrti te monografija. Šime Starčević bio je čovjek mnogih znanja i interesa pa je tako pisao gramatike i priručnike, ali i vjerske tekstove jer se za njega kaže da je prvenstveno bio svećenik i domoljub, ali i vrhunski polemičar i publicist. Mnogi jezikoslovci i kritičari ističu Starčevićevu suvremenost, a to i ne čudi budući da je poznato kako su neka njegova jezična rješenja u uporabi i danas. Zavidan je broj filologa istraživao Starčevićeva djela, valja istaknuti Vladimira Anića, Zlatka Vincea, Zvonimira Junkovića, Ljudevita Jonkea i Julija Derossija. Starčević je svakako najzapamćeniji kao pisac prve hrvatske gramatike kojoj je metajezik hrvatski jezik za razliku od prethodnih gramatika koje su pisane na drugim jezicima, a zatim i kao jezikoslovac koji je prvi opisao četveronaglasni sustav hrvatskog jezika. Starčević je bio svećenik pa tako nije zanemariv ni njegov vjerski opus, pisao je didaktično-vjerske i teološka djela te bio zadužen za obrazovanje puka. Bio je poznat i kao skupljač narodnog blaga pa su tako vrlo značajne i poslovice koje je objavio u svojoj poznatoj gramatici. Starčević je bio vrsni poznavatelj europske kulturne baštine te erudit pa je tako poznavao i govorio mnoge strane jezike, među kojima i francuski. Možemo reći da se zatekao u pravo vrijeme na pravom mjestu jer se u trenucima francuske vladavine našim prostorima istaknuo i postao važna figura i svojevrsna desna ruka francuskom upravitelju. Starčević je bio voljen i hvaljen u gradiću Karlobagu u kojem je bio župnikom četrdeset i pet godina, a nepoznati pisac nekrologa objavljenoga u *Katoličkom listu* 1859. godine napisao je “Pokojnik dobro poznat, možebit više sa slabe, od koje ni jedan između umrlih prost nije, nego s plemenite strane svoga uma i srдца, svemu slavenskom svijetu kao pravi otačbenik i stari naš književnik, koj je lijepim plodom narodnu knjigu umnožao” (*Katolički list* 1859: 166).

13: LITERATURA

Babić, Stepan et al. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: JAZU, Globus.

Bacalja, Robert – Katarina Ivon – Slavica Vrsaljko. 2012. *Šime Starčević – od Zore do Glasnika*. Str 9-24, znanstveni rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.

Bagdasarov, Arthur R.. 2010. *Hrvatski književni jezik i njegova norma*. Rijeka: Maveda – HFDR.

Barić, Branka. 2014. *Nova država – nova jezična politika*. Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu Vol. 5 No. 1.

Bežen, Ante. 2003. *Šime Starčević – pisac udžbenika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Lika i ličani u hrvatskom jezikoslovlju.

Bežen, Ante. 2009. *Lički jezični identiteti. Identitet Like: korijeni i razvitak*. Gospić: Institut Ivo Pilar.

Brić, Ivan. 2010. *Lički jezikoslovci kao dio hrvatskoga kulturnog identiteta*. Zagreb: Kroatologija, časopis za hrvatsku kulturu, Vol. 1 No. 2.

Brlobaš, Željka. 2002. *Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Ćosić, Vjekoslav. 2012. *Francuska gramatika Šime Starčevića*. Zadar: Zadarska smotra.

Danešdaneš, Frantisek. 1988. *Herausbildung und Reform von Standardsprachen*. U: Ulrich Ammon & Norbert Dittmar & Klaus J. Mattheier (ur.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society. / Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Second Volume / Zweiter Halbband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1506-1516.

Delaš, Helena. 2012. *Prozodija Šime Starčevića*. Zagreb: Pergamena.

Derossi, Julije. 1997. *Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević*. Senj: Senjski zbornik.

Kalogjera, Damir. 1998. *Nezaobilaznost normi (norma) i kritika norme. Jezična norma i varijeteti*. Zbornik. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 241–249

- Katičić, Radoslav. 2009. *O standardnom i književnom jeziku*. Jezik. 56.
- Kekez, Josip. 1984. *Poslovice i njima srodni oblici*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- Mićanović, Krešimir. 2004. *Standardni jezik i razgraničavanje jezika*. Fluminensia: časopis za filološka istraživanja, Vol. 16 No. 1-2.
- Milroy, Lesley. 1999. *Standard English and language ideology in Britain and The United States u Standard English*. The widening debate. London, New York: Routledge, 173–206.
- Moguš, Milan. 2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. 3. prošireno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Norrick, Neal. 2015. *Subject Area, Terminology, Proverb Definitions, Proverb Features*. Ur. Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga. *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. Warsaw: De Gruyter. 7–27
- Pejnović, Dane. 2009. *Geografske osnove identiteta Like*. Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Pliško, Lina. 2003. *Hrvatska gramatika Francesca Marije Appendinija*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme*. Jezik i demokratizacija (zbornik radova)/Langauge and democratization (proceedings). Sarajevo: Institut za jezik (Posebna izdanja, knj. 12), 299–306.
- Putanec, Valentin. 2002. *Uloga višejezičnih rječnika u nastanku hrvatskoga jezičnoga standarda u 16. i 17. stoljeću*. Časopis Filologija No. 38.
- Raguž, ragužDragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Samardžija, Marko. 1999. *Norme i najnovije promjene u hrvatskome jeziku*. Zaprešićki godišnjak 1998. Zaprešić: Matica hrvatska Zaprešić. 327–340
- Škara, Danica. 1992: *Kontrastivni rječnik poslovica*. Zagreb: Školska knjiga.

- Šojat, Antun. 1974. *Standardni jezik i standardne riječi*. Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. Vol. 22 No. 4
- Štajdohar, Berislav. 2018. *Jezik kao sigurnosni činitelj i hrvatski standardni jezik*. Osvrti, Jezik 35.
- Stolac, Diana – Vesna Grahovac-Pražić. 2015. *Šime Starčević; od riči do ričoslovja*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- Tafra, Branka. 2012. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta.
- Težak, Stjepko. 2005. *Štokavsko narječje i književni jezik*. Hrvatski dijalektološki zbornik 14.
- Vidović, Domagoj. 2020. *Hrvatski naglasni sustav između deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa*. Zagreb: Institut za jezik i jezikoslovlje.
- Vince, Zlatko. 1973. *Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik*. Zagreb: Filologija.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putevima hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Vlastelić, Anastazija. 2014. *Prinos Šime Starčevića standardizaciji hrvatske sintakse*. Rijeka: Filozofski fakultet, Riječki filološki dani.
- Wright, Sue. 2010. *Jezična politika i jezično planiranje*. Prev. Stipetić i Pavlov. Zagreb: FPZ.